

PROVERBS

Proverbs ko den mu ikia sinar ko den.
Proverbs mu bala tuku tuku, bare munan duap
duap ko nanga ikia sinar awuso, nanga kasurso,
ale nanga kiti guruguso, se ana te yawarakala
nanimi ago бага se, Yawe bowa ningi la
baganakko lage nangarso.

Proverbs ko den imi mu Yawe kote taiso. Se
ana ikia sinar mu ago terong baganakko mu lage
suanta mu, ana Yawe kuring bowa ningi baganak
mu asele ana ikia sinar ko bala ago terong
manakko.

Ikia sinar ko den imi suen biya mu Solomon
batogam, se saki mu Hezekiah ko kari ilu
biguwuman, se chapter ilagala nukum te mu
Agur Lemuel ilak batagorman.

Den gira

¹ Batoga imi Israel nunga king Solomon, David
ko namar, mu ko ikia sinar den ningi aniso.

² Den imi ikia sinar se bagara diram te
ningo la bagara ko munan mu ka kausokko;
nika ikia sinar awurok se den ko
nunguning du biya mu ko ikiko.

³ Ale ikia ago la бага se munan diram la
se ningo guyak la te bagerko.

⁴ Ale ikia ninguru me sinarara alo* wore

* **1:4:** Kariimet ikia ninguru me sinarara alo nunga munan:
Proverbs 7:7; 8:5; 9:6; 14:15; 22:3; 27:12. Nuna ikia sinar am
tamonko: Proverbs 9:4; 19:25; 21:11.

nunga kiti gurugok se me ngual kasik
bagamonko;
ale kulak itiwik nunga kausok se ikia ago la te
bagamonko.

⁵ Se ikia sinar ago mu agotala nunga
sanguk, nunga kiti gurugok, ale nunga ikia
kunasarukko.

⁶ Se nuna ikia sinar ko den se den pangan mu
ko nunguning ko sinar amon ale ko
ikimonko.

⁷ Yawe ko kua bowa ningi la bagara ko
munan mu ikia sinar te ta ko lage kuring
nunguning;
bare nusupuling aora biya alo mu ikia
sinar ko den se diram bagara ko den mu mel
yam ko betesan.†

Kari kulak node iluwa ko den

⁸ Aga namar, ni ka niet ko kiti guruga ko
den ikiko, ale ka niam ko kausa den me
biring tuiko.

⁹ Nononga den umu kitigat balayam yawara
sipiling te tugu kam,
se aking kulolo balayam degetak te
tugukoyam anirukko.

¹⁰ Se aga namar, kari memek alo gemang
kulukurmon mu me arungu kapeterko.

¹¹ Nuna balmon, “Nangarak tair se ana
namanak yumuwa kari yam bo am monak se
kueruk se

† **1:7:** Kariimet nusupuling aora biya alo nunga munan: Proverbs
1:7; 10:14,21; 12:15-16; 13:19; 15:5; 20:3; 24:7; 27:22.

- 12 am ngual kasik nunga maguwunak silatanak
se kua namamon ale
nungumik guang lilim ago mutim ningi kapa
nagumonko;
- 13 se nunga mel ningo ningo ginak ago tai nanga
kawam tugunakko;
- 14 buta se nangarak tair se mel ginak mu pagaru
nanimi tunakko,” mamon.
- 15 Bare aga namar, kari uwuta mu arungak me
sorgerko,
nika bagara ago kelemek bagerko;
- 16 mu awuk, nuna kilek memek
betemonko me nguangasan, am betesan;
ale kari momon se kuerukko mu am guyak la
betesan.
- 17 Ikiko! Inangnang bo karkiwuruk se ni
nu te ilupko dagarok bitar, mu te ilup i?
Mena!
- 18 Uwutatala, kari uwuta mu ikia mena;
se nuna nongota nunga dagarok te
soramonko wore bitawasan.
- 19 Buta se tere daong nana ko kari alo mu tere
daong ko munan te kuemonko.

Ikia Sinar mu imet bo iwita aiwoso

- 20 Ikia Sinar aiwoso;
nu lage tuang suen la te se,
kariimet ningi sor suen la te aiwoso;
- 21 nu diara guruga kuwim te se,
bolala awura kuwim te aiso ale balso:
- 22 “Nina kariimet ikia aora biya, nina
amaru ikia ngualara sowore bita talko?
Ale amaru den alel bita lagasan sumu bita talko?
Ale amaru ikia ningo me karo tusan mu karo
tualko?”

- 23 Nina aninga den sokel karogo
ningarukasam mu iki karo tuman le mu,
 aninga ikia ningo se aninga den ningo mu
 ninga kausem le.
- 24 Ani agate tairalko ninga manarukasam,
 bare nina nibiring aisukasan ale agiring me
 karo tuikasan.
- 25 Nina aninga sangam den nibiring
tuman, ale den sokel ago ninga
 manarukasam mu nede sisikaso.
- 26 Se ko moke, tom nina ikup arigal ale
 ngualaral sipiral, mu ani nego ko gusirekko.
- 27 Tom ikup yaman mu daula biya bo
 iwita ninga iluwok ale ninga
sarumurok se ko memek biya ninga irok,
 mu ani ninga gusirekko.
- 28 “Nina saonga ko aningate airal, bare ani
 nigiring me iluwekko;
 nina ani ago ko loagaral, bare me agarkalko.
- 29 Mu awuk, nina ikia ningo me karo
tuman, ale Yawe bowa ningi bagaralko me
 kueman.
- 30 Nina aninga sangam den nibiring
tuman, ale den sokel ago ninga
 manarukasam mu nede sisikaso.
- 31 Buta se ninga betera kaora memek bita
 karo lagaman mu ko nunguning kaparuk se
 gi nalko.
- 32 Mu awuk, kariimet nunga ikia aora biya
 mu nunga ikia memek nunga moruk se
 kuemonko,

nunga ikia kawel nunga kulok ale nunga
maguwurokko.

³³ Bare awiriya aninga den ikiok,
mu nu ikup yaman bo me taukko,
yawarakala bagarukko;
ale nu mel bo ta me ko nguangerukko.”

2

Ikia Sinar karogo bager, mu ningo la lagerko

¹ Aga namar, aninga den ka kausem mu
ninguru ilukuawur ale gemang motam ningi
bitarko.

² Ikia sinar ko den ko de gurugu se,
ko ikia ningo ko ninguru iki gurugu se
lagerko.

³ Nunguningta, ikia yumura kupu se
ko nunguning ninguru ikiko nia se,

⁴ silver mel ali ningi ko loaga kam,
agi manga mel kariimet kaluwu betera se ko
loaga kam, loaga lagerko.*

⁵ Mu asele ni Yawe ko iki ale, nu bowa
ningi bagara ko munan mu ninguru ko ikiko.

⁶ Mu awuk, Yawe ikia sinar nangarso;
nu kota ikia ningo se ko nunguning ko duap.

⁷ Nu ikia sinar ningo umu kariimet munan diram
karosan mu nungarso;

nu nunga karem бага se,

⁸ nunga bagara aolak bitarso ale nunga sangarso.

⁹ Aga namar, ni uwuta bitar mu asele ka

* **2:4:** Ikia sinar kua tua: Proverbs 2; 4:1-9; 8; 9:10; 15:16; 23:23.

- ikia sinararuk se ikia ningo diram te la aolak
ilu se lagerko.
- 10 Se ikia sinar mu gemang motam ningi
kapa daigok, se ikia ningo mu kamin te
yawarakala anirukko.
- 11 Sinar la bagara ko munan mu ka bituok
se sinar karogo la aolak ilupko.
- 12 Ikia sinar mu ka sanguk se kariimet
memek se munak diram me bala alo mu
nomolak me karoko.
- 13 Nuna lage diram mu beteman ale
tiromorom ningi aolak ilu se,
- 14 munan memek betemonko kua gilingisan,
ale munan memek mu ko amilmilasan.
- 15 Nuna diram me aolak ilusan,
ale nunga munan mu kawel karogo la.
- 16 Ikia sinar mu ka kiti gurugok se imet
kari ilak diram me bagara mu ko kawel te se
ko den welang te me dagulko.
- 17 Nu kulak la Kaem koma te ko kari ilak
numi kuting iluwam mu mel yam ko
beteram, ale ko kari beteram.
- 18 Nunguningta, imet umu ilak ko kawam
te yumu namara mu, kuera mutim ningi
aolak ilu nama kam.
- 19 Kari awiriya imet mu ilak yumu
namasan mu, udagi bagara ningo ko lage te
me pila tai gilingisan.
- 20 Buta se ni kari ningo diram alo mu
nunga nomolak karo ale lage diram la mu te
bagerko.

- 21 Mu awuk, kari munan ningo diram karo tusan, mu ali imi te bagamonko.
- 22 Bare kari munan memek betesan mu ningam ningi sum memek bila warsan iwitala, Kaem nunga bila warukko.

3

Ikia Sinar mu daiga bagara yawara kisokko

- 1 Aga namar, ani munan den ka kausem mu pempem kamin te anirukko.
- 2 Se ni karo tui mu ni ali imi te kam maiya biya yawarakala lila karogo bagerko.
- 3 Saki alo kua nungaru se, ningo la nongorak diram la bagara ko munan mu ilukuawurko;
kulolo yawara iwita degetak tugum ale gemang motam ningi bitarko.
- 4 Ni uwuta bitar mu Kaem gomang motam kisok, se ali imi te betela kariimet agotala nika kuemon se ni nip yawara toko.
- 5 Gemang motam lilim la Yawe te ira sanamirko, keta ka ikia te me ira sanamirko;
- 6 munan suen la te mu nu giruwur se nu ka lage suen la dingumurokko.
- 7 Keta nimi ikia sinar ago ma me baluko;* munan memek biring tui ale Yawe kuring bowa ningi la bagerko.

* **3:7:** Nanimi patawura ko munan: Proverbs 3:7; 6:17; 11:2; 13:10; 15:25; 16:18-19; 18:12; 21:4,24; 27:2; 29:1,23; 30:13,32.

- 8 Se munan umu ka kimik lilim ko ikes
menawurok ale kimik sokel tuokko.
- 9 Yawe manga mel ningo ningo kism mu te nup
biya tui se,
ka inang ningo sang gi ale ago tuiko.
- 10 Munan umu te ka na inang te bolala
awura ko kuwim mu na inang karogo terong
mauk,
se ka waen mu biya tala kuring araturuk ale
kparurukko.
- 11 Aga namar, Yawe ni te giris meko
kiwem bo bu iwita kisok, agi den aora bo ka
manuk,
mu me ko gemang dagulok se biring tuiko,
am iki karo tuiko,
- 12 mu awuk, Yawe ko kariimet nunga kueso mu
bu nungarso,
kari namar ko kua nanuguso ale nukum
tagiso iwita.
- 13 Kari awiriya ikia sinar kupuso ale
arigiso, ale ko nunguning ko ari ikiso, mu
amilmilarukko.
- 14 Mu awuk, ikia sinar mu silver se gold
kiaram, se ko manga motam mu kalel biya.
- 15 Ikia sinar mu manga diamond nunga
diara koma mu am kia saparam;
se anapeya mel ni ninguru ko kua
lagasam mu ikia sinar mu nunga kia
saparam tala.
- 16 Marak tom maiya biya bagara mu
noko kuting sengam te aniso,

- se nup biya se mel ningo ningo ago
 bagara ko munan mu noko kuting ngas mu te
 aniso.†
- 17 Iki a sinar ko munan mu am ningo la
 suen biya, se ko bagara aolak lila ago se
 yawarakala.
- 18 Iki a sinar mu tam bo marak nangarso wore
 turan;
 awiriya ilukuawuso mu marak amilmil ago
 la bagarukko.
- 19 Iki a sinar umu te Yawe ali imi nungam,
 ale iki a sinar ko nunguning mu te taiti
 gomang lilim beteram.
- 20 Ale noko iki a biya mu te yu ali ningi basu
 arataso,
 se yu taiti nuwi ningi mu tuwik ko kaposo.
- 21 Aga namar, iki a sinar ko munan suen la
 mu ninguru ilukuawur ale kamili me ta
 saparukko.
- 22 Munan umu ni daiga bagara ningo
 kisok, ale kulolo yawara bo degetak te iwita
 anirukko.
- 23 Se ni apalagaya namar mu ningo la lagerko;
 24 ale ka anira kuwim te taga anir,
 mu mel bo ko me nguangerko, yawarakala
 anirko.
- 25 Ikup tairatela arataso mu ko me nguangerko,
 ale kariimet memek alo ikup arigisan mu ni
 me ko nguangerko.
- 26 Mu awuk, Yawe ni kerak pingi baga se

† **3:16:** Hebrew alo nunga bala te mu iki a sinar mu imet bo iwita
 te balsan: Proverbs 8 se 9.

ka bituok se me dagulko.

- 27 Awiriya mel ko tukunangaruk se ni
karogo bager, mu ni nu am sangaruko.
- 28 Ni mel ago agi mu, nu manaru ale
“Ukirok se asele kisekko,” ma me manaruko.
- 29 Nika singsang kerak bagasan mu ni
yumura la lage memek te me nunga bitarko,
mu awuk,
nuna ni me ka iki paguwusan.
- 30 Kari bo am ipi den te me atumko;
nu memek bo ni kimik te me beteram.
- 31 Ni kari daong alis te melmasak gisan
mu arik ale nomolak umu me karoko,
- 32 mu awuk, Yawe kariimet memek nunga
bagara aolak memek mu nunga biriruwuso
nunguningkiri;
bare nu kariimet nunga bagara aolak
diram mu noko tiran yawara ko nunga
beteso.
- 33 Yawe ko gomang memek mu kariimet
munan memek betesan mu nunga kawam
digo lilim awote kaposo;
bare noko marak ningo mu kariimet
munan diram betesan mu nunga kawam
digo lilim ningi kaposo.
- 34 Nu suwik sapara ko den bala ko
kariimet alo mu nu aguwaya nungumik
te bitirukko mu nukote ikup bo iwita mena;
bare kua kapara ko kariimet alo mu nu
gomang nungarso ale nunga sangarso.
- 35 Awiriya ikia sinar ago mu nup biya taukko;

bare nusupuling aora biya alo mu
dolomonko.

4

Ikia Sinar mu mel gira nunguningkiri

- ¹ Aga namarari alo, kiti guruga den ani
nenenga nenet balsam imi ikial ale ko
nunguning talko.
- ² Den ani ninga manorsam mu
nunguningta, se ningamili me saparukko.
- ³ Ani gotektir la aga ayam ninguru aga
kuakaso; ani aga ait ayam nongorak
bagakasam,
- ⁴ se aga ait iwita aga manarukaso:
“Den ka manorsam imi gemang
motam lilim ningi bitar ale ilukuawur,
ale karo tui mu ni terong la bagerko.
- ⁵ Ikia sinar ilukuawur ale sinar la lagerko;
ananga den kamili me saparuk se lage kigilik
me karoko.
- ⁶ Ni ikia sinar me biring tuiko;
kua tui se nu ka bituok ale ka sinar taukko.
- ⁷ Mu awuk, ikia sinar mu mel biya
nunguningkiri;
ka melmasak suen la ira kutuwur ale
kupu ale to ale ko sinarerko.
- ⁸ Ikia sinar ko kuar se nup biya kisokko,
to ale ilukuawur se nip ningo kisokko.
- ⁹ Nu mel yawara, kitigat balayam iwita, sipiling
te bitirukko.”
- ¹⁰ Aga namar, ananga den iki ale karo tui
ale te tom maiya biya ali imi te bagerko.

- 11 Ani ikia sinar ko munan ka kasursam,
ale lage ningo te ka betesam;
- 12 se te aolak ilup mu mel bo siwik me
siruwurok, se nagur mu mel bo me ka
taliparukko.
- 13 Ni kiti guruga ko den imi ilukuawur
ale ko sinar to, se daiga bagara ningo
kisokko.
- 14 Ni kari memek nunga nomolak me
karo tui, ale munan betesan mu ni me
bitarko.
- 15 Ni lage umu kia kapar ale me te aolak ilupko;
bita to ale lage bo kigilik te namarko.
- 16 Kari memek alo mu memek bo me
betemon mu, me ta taga animon ale
nonoman sapamonko;
kari bo memek te betemon mu asele,
taga animon ale animonko.
- 17 Nuna munan memek mu inang nokoyam
nasan,
ale kager daong mu yu nokoyam nasan.
- 18 Munan ningo diram kaora ko kariimet
alo nunga bagara aolak mu,
worem turomola basuso ale nikum
kaposo, nama kowarkalal eng am nikum
biyala kaposo iwitata.
- 19 Bare munan memek kaora ko kariimet
alo nunga bagara aolak mu,
sor tiromorom biya ningi бага kam;
se mel bo nunga taliparuk mu awuk ko ari
ikimonko? Mena.
- 20 Aga namar, degewa tagir ale

- den balsam mu ninguru ikiko.
- 21 Ale gemang motam ningi bitar ale ninguru ilukuawurko.
- 22 Mu awuk, ni umu te bagara aolak ningo arik, se nika kimik lilim ko kuera ikes mu menawurokko.
- 23 Mel gira nunguningkiri mu ni ka gemang motam ko sinar toko; mu awuk, borta nika bagara aolak suen la kiti guruguwoso.
- 24 Ni den kawel me ta baluko; ale den memek kiring te me araturkko.
- 25 Lage te namasam mu la arikuawu se ngual ngual me loagerko.
- 26 Tuang te aolak ilupko mu ko ninguru iki gurugu ale ningo mu la karo ale,
- 27 bola pala me nama tairko; kilek memek suen la biring tuiko.

5

Saman katagot ko sinar den

- 1 Aga namar, ikia sinar ko den balsam ewere ikiko, degewa gurugu ale ko sinarerko,
- 2 mu te ni sinar ago la baga se, kiring te ikia ningo ko den pempem araturkko.
- 3 Mu awuk, lage luan imet ko munak mu yaman nuam se welang karogo,
- 4 bare noko munak karo tuata mu, nukum te mel bo kiti seselak ago nana iwita, agi batir kore wuli koma sing sang ago ka moa kam.

- 5 Munan nu karowoso mu mutim ningi kua
namara ko munan.
- 6 Nu bagara aolak ningo ko ikia me taso;
noko aolak daedel mu nu kota me ko ikiso.
- 7 Aga namar, ikiko; ani den ka manorsam mu
betegen ko me bitarko.
- 8 Imet uwuta ko kawam kuringi me
namar, agi kumik duap te me dagiko.
- 9 Ni uwuta bitar mu ka mel ningo ningo waru
saparko;
ale nongomang magara ko kariimet
nuguting te tom maiya biya maga kuena
lagerko.
- 10 Se ka mel ningo ningo mu kariimet iwareng no
maguwumonko;
se ka ura kowar mu kari bo kigilik ko kawam
tugumokko.
- 11 Se kuera memek ka iluwok se kimik
sokelel wetang te aratur se kuera ko tom ka
irok se nia kika lagerko.
- 12 Ale keta nimi manaru ale balu,
“Ani agata den ningo te ningo la
bagarikko aga kasurukasan wore me karo
tuem;
- 13 aga kausa se kiti guruga kari alo nuguring me
karo nungarem.
- 14 Buta se aitak ani kariimet biya
nomotam te dola magawasam,” meko.
- 15 Ni ka yu kuting ni keta te yu nasam
uwutatala, ni ka niwus kota diram ilak
bagerko.
- 16 Ka yu kuting mu anape ko gi ale

- karogo nama ngual ngual waru karogo
gerageko?
- 17 Yu kuting mu nika, se nika diram,
bo iwareng ilak me nimi tui noko.
- 18 Ni ka imet ilak kulak te la ninimi giman
mu ko amilmiler, se nu neman taukko.
- 19 Nika niwus mu nika yawara, se mel balayam
ningo bo iwita;
nu nika kueso, se ni nu ko kuar se nu neman
taukko.
- 20 Se aga namar, ni anape ko kari bo ko imet
kowom karo se lagerko?
Ale anape ko lage luan imet nika imet iwita
ilukuawu lagerko?
- 21 Ikiko! Kari ko munan suen la mu Yawe
ari saposo; ale ko namara taira suen la mu ko
iki saposo.
- 22 Kari ikia memek bita lagoso,
mu kota ko ikia memek mu dagarok iwita nu
kutiso ale taliposo.
- 23 Kari uwuta kota ko bagara aolak me
bitarso, ale ko munan umu te nguala
sipa laga mutim ningi kua namoso.

6

Munan saki Yawe me ko kueso nunguning

- 1 Aga namar, kari bo ni ninguru me ko
ikia, bare bo kote dinau beteram,
se ni balem kari mu sangaru ale ko dinau koma
kutuwurko balem,
- 2 mu ni keta nimi nu kuting te talipara ningi
beterem.

³ Aga namar, ni paguwurem ale uwuta
beterem agi mu, ani balsam imi karo tui ale
iwita bitarko:

am tairatela kari ni sangaruko balem umu
kote namar ale, kua kapa se, isaru se,
den ni ilak kalem mu kutuwurok ale
menawurokko.

⁴ Ni anir ale ukirok se bares kote
namarko me kimi bitarko, mena.

⁵ Buruk diwang dagarok gulia saposo ale
naguso iwita, kote pasak ala namar ale nimi
gulia toko.

⁶ Ni gagor kari, madidir kiwem betesan
owore arik ale ka ikia sinar arukko!

⁷ Nuna kariimet bo guguna me nungarso,

⁸ bare nuna amaruya inang mena ko tom
mu nuna ikisan, ale inang bolala awu
gilingisan.

⁹ Ni tuawun kari, ni amaru te anira geraga
sowore bitarko?

Kua anira sowore amaru bitar ale baresko?

¹⁰ Ni motam kilikilok ma katir la, aking anira
katir la,

kiting patutumura ale nimi ira barutuwura
katir la ko munan umu te,

¹¹ ni kari kimik mel mena lagerko, tere kari ka
melmasak gi karogo nama sapara iwita
lagerko.*

* **6:11:** Ura kowar tata se gagor ko kilek: Proverbs 6:6-11;
10:4-5,26; 12:11,24,27; 13:4; 14:23; 15:19; 18:9; 19:15,24; 20:4,13;
21:25; 22:13; 24:30-34; 26:13-16; 28:19; 2 Thessalonians 3:6-12.

- 12 Kari memek mu den kawel munaka munaka geragoso.
- 13 Nu den kawel nika manaru se mu, nu ko bo motam kui te agi kuting te ira ituwokko.
- 14 Noko gomang motam ningi mu ikia memek bitirukko iki guruguwoso; nu apareyate namoso mu ikup arataso.
- 15 Buta se nu tairate ikup memek arigokko, se lage bo aking te ningo arigokko mu mena.
- 16 Munan 6 agi 7 imi se saki saki karogo, imitang Yawe me ko kueso nunguningkiri:
- 17 nanimi patawura ko munan, den kawel bala ko munan, kari mora se kuera ko munan,
- 18 ikia memek iki gurugu lagara ko munan, guyak la memek betera ko nagu namara ko munan,
- 19 den kawel te bo atumu saonga ko munan, launuria bagara suanta nunga kula se nunumi nongomang maguwura ko munan; munan imitang se saki saki karogo imitang Yawe me ko kueso nunguningkiri.

Bo ko imet ilak tere daong nana ko sinar den

- 20 Aga namar, ni ka niet ko den ilukuawur ale niam ko kausa den agotala karo tuiko.
- 21 Nononga den umu gemang motam ningi bitar ale bala yawara iwita degetak tugum se pempem anirukko.

- 22 Nika bagara aolak te ka kiti gurugokko, ka
anira te ka sinar taukko,
se aniwa bares mu kerak munakarukko.
- 23 Mu awuk, nononga den mu nika galep iwita,
se nunga kausa mu nikinang kisok ale ka
bagara aolak te ka memek ka kausok ale
ningo ko lage te ka bitirukko.
- 24 Nononga den mu ka sanguk se bo ko imet ko
kawel te me dagulko,
ale lage luan imet ko den welang me ikiko.
- 25 Ni noko kumik koma motam balayam
mu ko me motam barasukko;
ale ko motam ko me dagulko.
- 26 Mu awuk, ni lage luan imet ilak anir,
mu ni ka ariga mu mel yam bo iwita;
se bo ko imet ilak anira mu kua namara ko lage te
ka beteso.
- 27-28 Ni tam giturum ko kaok kaniwara mu am
yasir i?
Agi ni tama kurugu kaok kaniwara mu awote
aolak ilup i?
Mena. Mu ni kokosa se siwik turupurok ale
yoparukko.
- 29 Uwutatala, ni kari bo ko nuwus yasir, mu ni me
namarko,
ni kurakor kuring nagurem.
- 30 Kari bo na ko kueruk ale inang tere
nauk, mu ko ikup mu katir buta nuam.
- 31 Nuna ilumon mu, nu tom 7 ko mel koma am
diarukko,
agi ko kawam te ko melmasak am
gimonko, mu terong, mel bo mena.

- 32 Bare awiriya imet kuari ago mu ilak tere naso, mu nu kumik ikia sinar mena nunguningkiri; nu kota numi maguwuso.
- 33 Nuna moa maguwumon ale dolara tumon, se pempem dola se lagarukko.
- 34 Imet uwuta mu ko kuari mu gomang maga kaparuk se koma bitirukko mu ikia gira awom me ta taukko.
- 35 Se ikup mu ko diara manga aromemek te ta diamonko balmon, bare nu me ta taukko.

7

Ikia Sinar ko den ningo, se saman katagot imet ko den kawel

- ¹ Aga namar, aninga den imi ilukuawur ale nika mel ningo bo iwita ko iki se lagerko.
- ² Aninga munan den karo tui mu ni te terong la lagerko; nika motam mu mel aromemek se ni ninguru ko sinar tasam iwitatata, aninga den ko ninguru sinar toko.
- ³ Den mu gemang motam ningi bitar, ale kiting sengam te ilupko.
- ⁴ Ikia sinar se ko nunguning mu nika koras agi ka yawara bo iwita ninguru ko kuarko.
- ⁵ Nuna nika bitarmon se lage luan imet agi, kari bo ko imet nunga den welang te me dagulko.
- ⁶ Ani kawam ko kuring gotek te marir tasan mu te loagawa,

- 7 kari kulak sang nungarkem, ale nunga ningi bo borara biya, ningo memek kaura tutera mena, mu arigem.
- 8 Nu aolak iluwam ale lage tuang imet bo ko kawam duap te namara umu kaoram.
- 9 Mu bainga ningi, sor tirom batagam taiwaram se.
- 10 Se imet umu lage luan imet ko munan te numi nungam,
ale den aguwaya te gomang kulukokko mu iki se kote aratam.
- 11 Imet umu numi ira mena, palalak imet, kawam te me dagi kulukuso,
- 12 aitak la tuang suen la te, aitak la diara guruga kuwim te,
aitak la sor suen la te kari ko loaga gurugu geragawara.
- 13 Nu kari kulak mu iluwam yasaram ale kol misikiram, ale diram la maonam ale mam:
- 14 “Ani aitakta diram mel ningo bo te tama bita tuem, ale ko nukum giem karogo tai kawam te awurem se aniso.
- 15 Se tairam nika loaga gurugu laga asele aitak karkem!
- 16 Aninga anira kuwim mu guang bala yawara karogo, Egypt tairam, wore te muru nunguru betarem,
- 17 ale mel siring yawara yawara, myrrh, aloes, se cinnamon, mu awote warem se aniso.
- 18 Tair se namanak ale tirom awote ani se kola gusi se laganak la ukirokko.

- 19 Aninga agari kawam te me bagoso;
nu awar biya nunguningkiri namaram.
- 20 Nu manga biya giam ale ago namaram,
ewere te se nu tairate me tairukko,
sige imi nukum te asele tairukko.”
- 21 Nu ko gomang kuluka den mu, se ko
den welang yawara umu te kari gomang
kuluku lage memek te beteram.
- 22 Se kari kulak mu tairatela kowom karo ilak
namaram;
nu bulmakau mora se kuerukko tagi ilak nama
kam namaram;
ale buruk dagarok ko me ikia, am ngual kasik
nagu nama te sorara
- 23 se gatu te gangarukam iwita namaram;
ale aking inangnang binga nama kalilok te sora
kam namaram.
Kari kulak imi nu kua namarukko lage te
namakaso, bare nu kota me ari ko ikikaso.
- 24 Se aga namar, aninga den imi ninguru iki ale
karo tuiko!
- 25 Imet uwuta mu ko kiwem me gemang tui ale
karo tuiko.
- 26 Mu awuk, imet umu kari suen biya nunga
maguwuram se kapa maga sapaman.
- 27 Noko kawam mu kuera mutim ko
korang iwita, ningi kasu nagu nama kua
namarko.

8

Ikia Sinar aiwoso

¹ Ikialko! Ikia Sinar aiwoso;

- nina ninguru ko ikialko aiwoso.
2 Nu lage luan te, kualala ko baga se
aiwoso, lage sorang numi iluwa te aiwoso,
3 wonong ko lage motam beta ko baga se
sail karogo balso:
4 “O kariimet, nina suen la aninga aira nengete
betesam;
ali lilim la ko kariimet, ani ninga arusam.
5 Nina kariimet me sinarara mu sinararalko;
nina kariimet ikia aora biya mu, ninga ikia
sinararukko.
6 Ikialko, ani den ningo ninga manikko;
ani den diram la balsam.
7 Aninga agiring te den nunguning la balsam;
ani den kawel bo agiring te me arataso.
8 Den angamili te arataso mu am diram la,
bo paguwukam mena.
9 Kariimet ikia sinar ago mu ko ikisan mu
diram la se kumik paguwura bo mena.
10 Buta se aninga kiti guruga den
ilukuawural ale silver nibiring tualko,
ikia ningo ilukuawural ale gold nibiring tualko,
11 mu awuk, ikia sinar mu manga
diamond nunga diara koma mu am kia
saparam,
se anapeya mel ni ninguru ko kuesam mu ikia
sinar nunga kia saparam.
12 “Ani Ikia Sinar; ani tutera ningo mu ilak
bagasam;
ikia ningo se sinar la bagara mu aninga ningi
aniso.
13 Kariimet Yawe bowa ningi bagasan, mu

- nuna ikia memek suen la mesan ale nubiring
tusan;
ani nusupuling lagara ko munan se
nunumi patawura ko munan mu mesam;
ale kilek memek betera se den kawel bala
mu ani mesam tala.
- 14 Sangam den se kiti guruga ko den
yawara mu aninga ningi aniso,
se ikia yumura ko nunguning,
se sokel agotala.
- 15 King alo se ali sor supuling alo mu ani
te nunga ali terong la bitarsan,
ale munan ningo diram la kalosan;
- 16 kari bibiya nunup ago mu ani te ali imi terong
la bitarsan.*
- 17 “Kariimet aninga kuesan, mu ani betela nunga
kuesam;
ale aninga kupusan, mu ani agarkasan.
- 18 Kariimet ani te mel suen biya gemasan ale
nunup biya kaposu;
ale ani te daiga bagara ningo diram te dagi
baga laganan.
- 19 Aninga ningo kariimet nungarsam mu
gold se silver ningo kia saparam.
- 20 Ani munan ningo diram la te laga se,
- 21 kariimet aga kuesan mu mel ningo
ningo nungarsam se karogo terong masan.
- 22 “Ani Yawe ko, se tom nu taiti ali mel
suen la me nungurukaso la, ani noko ningi
bagakasan.

* **8:16:** King se ali sor supuling alo nunga den: Proverbs 8:15-16;
14:28,35; 16:10-15; 19:12; 20:2,8,26,28; 21:1; 22:11,29; 24:21-22;
25:2-6; 30:22,28,31.

- 23 Nu kumik duap se kopa mena iwitala,
ani noko ningi angimik duap se kopa
mena bagerem se mel suen biya udagi
aratam.
- 24 Gagi se yu me arata tom te,
25 duruk bibiya se motongar gotektek kuwim me
ta ta la,
26 nu ali se tammanga mel awote mu me
nungam la, ani noko ningi bagerem.
- 27 Ani bagerem se nu taiti gomang nungam,
ale taiti tagi ago kapa gagi karogo numi
kuting iluwam;
- 28 ale taiti nuwi taiti gomang te awuram,
ale yu ali ningi nungam;
- 29 ale gagi ko tom bita bita karogo
namaram ale ali me mituwurokko balam;
ale ali ko nukuri awu awu karogo namaram.
- 30 Nu ani noko ikia sinar te mel suen la imi
nunguruwakaso,
ale pempem ago ko amilmil kelagakaso;
se ani noko ningi betela amilmilakasm,
- 31 ale ali mel se kariimet suen la nunga nungam
mu ko ninguru amilmilakasm.
- 32 “Se aga kuriang alo, aninga den ninguru
ikialko;
ani balsam turan beteral, mu amilmilaralko.
- 33 Aninga karo tua ko den ikial ale ikia sinar ago
bagaralko;
me nibiring tualko.
- 34 Awiriya pempem taiso aningate den
ikiso ale karo tuso, mu amilmilarukko.
- 35 Mu awuk, awiriya aninga kupuso ale

agarkoso, mu nu bagara ningo arigiso,
ale Yawe motam te ningo la lagoso.

³⁶ Bare awiriya ani ago ko doleng
saposo, mu kota numi maguwuso;
kariimet ani ago ko me negesan mu kua
namara ko lage ko kuesan.”

9

Ikia Sinar se Ikia Ngualara aiwasan

¹ Ikia Sinar ko kawam yawara kaolam,
ale ngatalek 7 bala ago kisiram mu
kawam koma ko bangaru ago namaram.

² Nu na ningo ningo nungam, ale waen
gurugu beteram, ale na inang te awura ko
kuwim mu nunguru beteram.

³ Nu ko ura imet itiwik alo den nungaram
se namaman, se nu duruk dopang te kualala
sanamaram ale aiwoso:

⁴ “Nina kariimet ikia sinar ko tukunangasan mu
tairalko!”

Nu kariimet nunga ikia aora biya mu nunga
manarso,

⁵ “Tairal ale na inang se yu waen nunguru
beterem ewere nalko.

⁶ Bagara ngualara sumu beteral ale ikia ago la
bagaralko,
mu asele nina bagara aolak ningo arigalko,”
maso.

⁷ Ikia sinar suwik sapara ko kari agi,
memek betera ko kari mu ko memek
mu kasuruko mu, ni ko sinar to se ko;

mu awuk, nu koma ko den memek ka manukko.*

⁸ Buta se ikia sinar suwik sapara ko kari, ko memek me manaruko;
ni manaru mu kerak dun kopa iluwokko;
bare ikia sinar ko kari, ko paguwura kasuru mu nu amilmilarukko.

⁹ Mu awuk, kari ikia sinar ago mu kiti gurugusam, mu eng am nu ningo nuam ko arataso;
uwutatala, ningo diram betera ko kari mu ikia ningo kasursam,
mu ni noko ikia ningo mu kunasi tusam.

¹⁰ Yawe ko kua bowa ningi la bagara ko munan mu ikia sinar te ta ko lage kuring;
Kaem Laili mu ko ninguru iki, mu ni ikia sinar ko nunguning karogo terong meko.

¹¹ Ikia sinar ilukuawur, mu ni tom maiya biya, yia suen biya ali imi te bagerko.

¹² Ni ikia sinar karogo, mu ikia sinar mu koma ningo kisokko;
bare ni ikia sinar suwik sapar, mu ni keta nimi ikup ningi betesam.

¹³ Ikia Ngualara mu imet bo numi ira mena, kuring nirung gurum;
ikia ningo bo nukote me aniso.

¹⁴ Nu noko kawam kuring ko daigam, ale kualala biya baga se loagaram se wonong te kaparam

* **9:7:** Suwik sapara ko munan: Psalm 1:1; Proverbs 3:34; 8:36; 9:7-8,12; 11:12; 14:9; 15:12; 17:5; 19:28-29; 22:10; 24:9; 29:8; 30:17.

- 15 se kariimet lage karo nama taiwasan mu aiso
ale nunga manarso:
- 16 “Nina kariimet ninga ikia me sinar aso,
mu aninga kawam te tairalko.”
- Ale kariimet nunga ikia aora biya mu nunga
manarso:
- 17 “Yu tere te gisan ale nasan mu ko na yawara
nunguningkiri;
inang tere te gisan ale yumura la nasan mu
yaman nuam!” maso.
- 18 Noko kawam mu, te kua namara ko
kawam, bare kariimet me ko ikisan;
se kariimet noko kawam te giriman
namaman, mu aitik kueman ale mutim
ningi anisan.

10

Solomon ko proverb sang

1 Imi Solomon ko ikia sinar ko den.*

Kuriang ikia sinar karogo mu, nuet gomang
motam amilmil tuso;
bare supuling lagara ko kuriang mu, nuam
gomang motam batagarso.

2 Munan memek te mel ningo ningo gia
mu kumik ningo bo mena;
bare munan ningo diram mu memek ko lage te
ka bataguru taukko.

3 Yawe kariimet ningo diram mu
nungarkiwoso se inang ko me kuesan;

* **10:1:** Solomon ko ikia sinar ko den mu chapter 10:1 nama 22:16
mu te aniso.

bare memek betera ko kariimet mu nu
nongoma siruwuso se mel ko kuesan mu me
gisan.

⁴ Gagor ko munan te kimik mel mena lagerko;
bare ura kowar ko munan te mu mel ago lagerko.

⁵ Kari sinar mu inang gia kam te na inang gi
bolala awuso;
bare awiriya na inang gia kam te ani
geraga lagoso mu kota numi dolara tuso.

⁶ Kariimet munan diram karo lagasan,
mu marak ningo tuwik musiring
kapakoyam nungumik kualo kaposo;
bare kariimet memek nuguring te mu kager ko
den aratu lagoso.

⁷ Kariimet ningo diram mu kuesan
mu nunga munan ningo mu mel yawara bo
iwita ani lagoso;
bare kariimet memek alo kuesan
mu nunga nunup mena namoso.

⁸ Kariimet ikia sinar ago, mu amilmil te iki karo
tusan;
bare awiriya munak ngualara kuring te aratu
lagoso mu maga namoso.

⁹ Kari ko ikia, ko gomang motam se
aolak ko sinar to lagoso, mu sokel ago la
lagoso;
bare awiriya ikia memek karo lagoso, mu me
yumuso.

10 Awiriya memek ereso ale te
 kaluwurokko motam kui parang maso, mu
 ikup tagiso;
 bare kari mel memek wetang saposo, mu bagara
 ningo lila sokel tuso.†

11 Kariimet ningo diram mu ko kuring mu
 tam bo marak nangarso wore turan;
 bare kariimet memek nuguring te mu, kager ko
 den aratu lagoso.

12 Nanimi ko me kuera ko munan mu ikup duap
 duap tagiso;
 bare nanimi ko kuera ko munan mu
 memek suen la ko sokel karogo kaposo.

13 Kariimet sinar mu nuguring te ikia
 sinar ko den arataso;
 bare awiriya sinar mena mu bu taukko.

14 Kari ikia sinar ago, mu ikia ningo ningo ilu
 biguwuso;
 bare awiriya sinar mena mu munak te ikup
 tagiso.‡

15 Kari kumik mel ago mu ko mel ningo ningo mu
 nu bituokko;§
 bare kari kumik mel mena mu awuk saonga
 taukko?

† **10:10:** Bala bo mu iwita: “Bare awiriya munak ngualara kuring
 te aratu lagoso mu maga namoso.” ‡ **10:14:** James 3:13-18

ago arikko. § **10:15:** Nangimik mel ago bagara ko munan:
 Proverbs 10:15; 13:7-8,11; 14:20-21,31; 18:11,23; 19:4,7,17; 21:13,17;
 22:1-2,7,16,22-23; 23:4-5; 28:6,11,20,22; 30:8-9.

- 16 Kari ningo diram, ko bagara aolak
ningo mu ko koma, bagara ningo arigiso;
bare kari memek, ko kilek memek mu ko koma,
ikup memek arigiso.
- 17 Awiriya ko memek ko kausa den ningo
ilukuawuso, mu bagara ningo ko lage arigiso;
bare awiriya ko memek ko kausa den
buring tuso, mu lage memek karoso.
- 18 Awiriya gomang ningi la bo ko me
kueso bare kuring guang te den ningo ilak
balso, mu kawel kari;
se awiriya saki alo nubiring ko balu balu
geragoso, mu nu kari borara.
- 19 Munak tawun biya bala ningi mu memek
arataso;
bare awiriya ko munak ko sinar taso, mu nu
sinar kari.
- 20 Kari ningo diram ko munak mu silver ningo
iwita;
bare kari memek ko gomang motam mu ningi
mel ningo bo me aniso.
- 21 Kari ningo diram ko den mu inang
ningo iwita, kariimet suen biya nunga
sangarso;
bare kari supuling aora biya mu kumik
ikia ningo bo mena se kua namoso.
- 22 Yawe ko marak mu yawarakala se mel ningo
ningo nangarso;

se memek bo ningi nanga maguwurokko me
aniso, mena.

23 Kari ngualara mu memek bitirukko mu
amilmil te la beteso;
bare kari sinar mu ikia sinar ko munan bitirukko
ninguru amilmiloso.

24 Kari memek mu mel memek nu me ko
kueso ale nguangawoso mu tairuk
maguwurokko;
bare kari ningo diram mu mel ningo
gomang motam te aniso mu taukko.

25 Tuwik lom kaparuk mu kariimet
memek nunga sarumu warukko;
bare kariimet ningo diram mu aora biya
bagamonko.

26 We barare nasam se kere birigiso,
se tama bur motam kaiso se motam yu
kaposo iwita,
kari gagor ura te bitar mu, nu uwutata gemang
yaman tuokko.

27 Yawe kuring bowa ningi bagara ko
munan te, ali imi te tom maiya biya bagasan;
bare kari memek alo mu, nunga ali imi
te bagara ko tom mu batagam, tukunangta.

28 Kariimet ningo diram mu, mel ko kimi
bitawasan mu arigimon ale ago
amilmilamonko;
bare kariimet memek alo mu, mel ningo

nuam me arigimonko, am ipi kimi bita
lagamonko.

²⁹ Kariimet ningo diram mu, Yawe ko
munan bowa ningi baga se te ningo la
lagasan;
bare kariimet memek alo mu, noko
munan ningo umu bowa ningi memek
arigimonko.

³⁰ Kariimet ningo diram mu nukuri yager
ago se nunga baruka ko me terong;
bare kariimet memek alo mu ali te me
bagamonko.

³¹ Kari ningo diram kuring te ikia sinar ko den
arataso;
bare awiriya kuring ningi den memek
arataso mu memek tauk ale kuring sisirokko.

³² Kariimet ningo diram mu anapeya
balukko mu ko iki se balso;
bare kariimet memek nunga den mu am
kawel la se kariimet nunga maguwuso.

11

Kari ningo diram se kari memek nunga bala sang

¹ Kariimet skel ko nuamur sang
gurugusan se mel ko ikup diram me
balso, mu Yawe munan umu me ko kueso
nunguningkiri;
bare nu kariimet mel ko ikup ko tom
diram la balsan mu nunga amilmiloso.

² Nanimi patawura ko munan taiso mu, buring ko dolara taiso; bare nanimi karogo kapara ko munan mu ikia sinar nangarso.*

³ Kawel mena diram la bagara ko munan mu, kariimet ningo nunga kiti guruguso; bare kawel munan mu, kariimet ikia suanta la me kaora mu nunga maguwuso.

⁴ Mel ningo ningo ago bagara ko munan mu, tom memek ningi me ka sangukko; bare ningo diram la bagara ko munan mu, maga namara ko lage te ka bataguru taukko.

⁵ Kariimet nungumik den mena alo mu, nunga munan ningo diram mu lage ningo nunga kasurso; bare kariimet memek mu nongota nunga memek nunga maguwuso.

⁶ Diram la bagara ko kariimet alo mu, nunga munan ningo diram mu nunga sangaru taso; bare ikia suanta la me kaora alo mu, nunga ikia memek mu nunga taliposo.

⁷ Tom kari memek bo kueso, mu mel taukko ko gomang ikia bita lagoso mu mena namoso; anapeya taukko ko sail tagi lagaram mu ta mena.†

* **11:2:** Nanimi karogo kapara ko munan: Proverbs 3:34; 10:8; 13:10; 16:9; 17:10; 22:4; 29:23. † **11:7:** Psalm 49 ago arikko.

8 Kari ningo diram mu ikup kam ningi saonga taso;
bare ikup mu geragoso kari memek mu maguwuso.

9 Kaem ko me kuruwa ko kari mu, ko munak memek mu te ko saki alo nunga maguwuso;
bare kari ningo diram mu ikia ningo te numi bataguru taso.

10 Tom kariimet ningo diram mu mel betesan se ningo la arataso, mu wonong lilim la amilmilasan;
se tom kariimet memek alo kua gilingisan, uwutatala kariimet aisan ale nuguting mosan.

11 Kariimet ningo nuam wonong bo te bagasan, mu wonong mu nup yawara taso;
bare kariimet memek wonong bo te bagasan, mu nunga bala memek te wonong mu ko nup magoso.

12 Awiriya ko bo doleng sapara den manarso mu nu kari ngualara;
bare kari ikia nunguning ago mu uwuta me bitirukko.

13 Munak gi ago geraga ko munan te den yumura pagorsan;‡
bare kari gomang motam ko sinar taso, mu mel me bala ko mu me wetang te balso.

‡ 11:13: Saki alo nubiring ko den bala: Proverbs 10:18-19; 11:13; 16:28; 18:8; 26:20.

- 14 Kari supuling alo wosagam me kiti
guruguwomon, mu kariimet memek
tamonko;
bare kari supuling wosagam ninguru
kiti guruguwomon, mu kariimet yawarakala
bagamonko.
- 15 Bo saonga ale ko dinau bo kote
beteram umu kutuwura ko bala ni me
baluko, mu awuk,
ni keta nimi ikup ningi betesam;
kari munan umu biriruwuso,
mu nu ningo la lagoso.
- 16 Imet gomang motam ningo se welang
ago, mu kariimet nup biya tusan;
bare kariarangara alis munumuning te
mel ningo ningo giso, mu kumik nup mena.
- 17 Kari gomang motam ningo se welang
ago mu ningo la lagoso;
bare ining singi alis daong ko kari mu
ikup tagi kota kumik te beteso. §
- 18 Kari memek mu ko ura koma mel
nunguning taso i maso, bare mena,
ko ura koma mu dora se kawel;
bare kari munan ningo diram bita lagoso,
mu ko koma mel nunguning taso.*

§ **11:17:** Ining singi alis daong ko munan: Proverbs 11:17; 15:18; 17:1,19; 20:3; 21:9,19; 22:10; 25:24; 26:20-21; 27:15; 28:25; 29:22; Galatians 5:15. * **11:18:** 2 Corinthians 9:6; Galatians 6:9-10; James 3:18 ago arikko.

19 Kari munan ningo diram ko sail tagiso,
mu bagara ningo arigiso;
bare kari munan memek karo tui lagoso,
mu kua namara ko lage te namoso.

20 Kariimet ikia memek tom suen biya to
lagasan, mu Yawe me nunga kueso;
bare kariimet diram la lagasan,
mu Yawe nunga amilmiloso.

21 Ninguru ikialko: memek betera ko
kariimet alo mu me ipi namamonkowo,
nunga memek koma tamonko;
bare kariimet ningo diram mu ikup mena,
ningo la namamonko.

22 Gold ring balayam yawara buruk
kuamuru tuguma mu me terong;
se imet koma motam balayam yawara,
wore munan memek beteso, mu me terong
tala.

23 Kariimet munan ningo la ko kua
lagasan, mu bagara ningo arigimonko;
bare kariimet kilek ikia memek ko kua
lagasan, mu Yawe ko gomang magara
arigimonko.

24 Kari amilmil te ko melmasak kariimet
sang nungarso guruguso mu, me ta
tukunangaso, bo bo karogo am giwoso;†
bare kari ko melmasak ko dogotak

† **11:24:** Kariimet kituwura alo nunga saonga: Proverbs 11:24-26;
14:31; 19:17; 22:9; 28:27.

soroso, mu nama eng am kumik mel mena ko arataso.

25 Amilmil te kariimet mel nungara ko kari mu pempem mel karogo la lagarukko; awiriya kariimet sang yu te nunga sangarso, mu ko koma nu betela yu te sangarmonko.

26 Kari ko na inang guramoso mu, kariimet kumik ko bala memek balu gilingisan; bare kari kuting urukuso se kote na inang diasan mu, bala ningo kumik ko balsan.

27 Awiriya munan ningo karo tui lagoso, mu nuna koma munan ningo kote betemonko; bare awiriya munan memek bita karo lagoso, mu koma munan memek arigiso.

28 Awiriya ko mel ningo ningo te ira sanamoso mu dagulokko; bare kari ningo diram mu, tam gawa maramarak iwita marak bagarukko.

29 Kari ikup memek tagi ko imet kuriang nungumik te beteso, mu mel ningo bo me taso; ikia sinar mena alo mu, kari ikia sinar ago mu nunga dungan kari bagamonko.

30 Munan ningo diram ko nunguning mu tam marak nangarso wore turan;

awiriya kariimet saki lage ningo te nunga
awuso, mu nu ikia sinar kari.

³¹ Kariimet ningo diram alo nunga munan koma
ali imi te tasan.
Se awuk? Kariimet memek Kaem
nubiring tusan mu nunga munan koma me
tamonko e?

12

Nade iluwa ko bala saki

¹ Awiriya due iluwa ko den ko amilmiloso, mu
ikia ningo karogo gek maso;
bare awiriya due iluwa ko den mu dulurso, mu
nu kari ngualara.

² Yawe kari ningo mu ko kueso;
bare nu kawel kari mu memek te nunga
beteso.

³ Nukuri betera ale gek am daiga bagara
ko munan mu kilek memek ningi me arataso
ale taiso, mena;
bare kari ningo diram bitawoso mu ni me
baruku sapar i.

⁴ Kiwem ningo betera ko imet mu ko
kiwem mu te kuari nup yawara taso; *
bare imet ko kiwem memek mu ko kiwem
umu kuera memek bo iwita, kuari kumik sail
menawuso.

⁵ Kari ningo diram mu awiriya kote

* **12:4:** Imet nunga den: Proverbs 12:4; 18:22; 19:13-14; 21:9,19;
25:24; 31:10-31.

anapeya ningo bitirukko balso mu diram la
beteso;
bare kari memek nunga bala mu am kawel la.

⁶ Kari memek ko den mu kari te iluwa ko dagarok
iwita;
bare kari ningo kuring te den arataso mu
kari bataguru taso.†

⁷ Kariimet memek mu ikup arigisan ale maga
namasan;
bare kari ningo mu ko kawam digo
lilim karogo sokel karogo la lagoso.

⁸ Kari ikia sinar ago mu nup biya taso;
bare kari ko ikia daeldel pukakung mu mel
yam ko betesan.

⁹ Munan nunguning mu iwita:
kari kituwura ko бага se ke kimik ko ura
bitar mu terong;
bare kimik mel mena wore nimi
kaluwura ale mel suen biya ago iwita
baga se inang ko kua lagara mu munan
kawel.

¹⁰ Munan diram ko kari mu ko buruk
kausik mel ninguru nunga bitarso;
bare kari memek mu ko buruk kausik
mel ningo nungumik te beteso ma se,
wore ninguru nunga bita maguwuso.

¹¹ Awiriya ko ali te kuting gege naguso,

† 12:6: Anananga munak munakan: Proverbs 12:6,14,16-19,22;
17:27.

mu nu na inang mel terong la kapa tuso;
bare awiriya ikia kawel karo karo bola
pala lagara, mu nu kumik ikia ningo mena.‡

12 Kari memek alo mu, lage memek te
melmur gisan mu ninguru nongomang
tusan;
bare kari ningo diram mu, nunga ura
kowar te mel yager beteso ale nunguning
kapa nungarso.

13 Kari memek mu kota ko munak memek giris
palagoso ale taliposo;
bare kari ningo diram mu ikup memek
uwuta mu kia kaposo.

14 Kari ko munak ningo te mel ningo ningo kumik
kauso;
se ura kowar bitar, mu koma yawara kapa
kisokko.

15 Kari supuling aora biya mu anapeya beteso mu
ningo la ko iwita balso;
bare kari sinar mu kiti guruga den ikiokko
due sapa lagoso.

16 Kari supuling aora biya mu pasak gomang
magaruk se arikko;
bare kari sinar mu bita maguwur, wore me
pasak koma bitirukko.

17 Den nunguning bala ko kari mu

‡ **12:11:** Ura kowar tata se gagor ko kilek: Proverbs 12:11-12,24,27.
Den saki tala nunga reference mu Proverbs 6:6 te aniso.

biguwura motam te den nunguning la balso;
bare den kawel bala ko kari mu kawel
gurugokko.

18 Munak memek ngual kasik sapara mu batir
iwita kari atumuso;
bare kari sinar ko den welang mu kari gomang
motam lilumuso.

19 Den nunguning balu mu, tom maiya biya ani
lagarukko;
bare den kawel balu mu, tom tukunangta
baga nungamili sapa namarukko.

20 Kariimet memek betemonko den
kalosan, mu nongomang motam kawel
karogo terong mam;
bare kariimet bagara lila sokel tusan mu
amilmilamonko.

21 Kariimet ningo diram mu memek bo me nunga
maguwuso;
bare kariimet memek mu memek suen biya
arigisan.

22 Yawe den kawel bala ko kariimet mu nunga
biriruwuso;
bare den nunguning bala ko kariimet mu nu
nunga amilmiloso.

23 Kari sinar mu ko ikia ningo mu ninguru
bitarso;
bare kariimet ikia aora biya mu nunga
kawel mu am ngual ngual balu sapsan.

- 24 Ura kowar betera ko kari mu kari supuling ko arataso;
bare kari gagor mu diruwumon se ura dungan bitirukko.
- 25 Gemang namara taira bataga iluwa se nguangara mu kimik sokel karogo kaparukko;
bare sangam den ningo mu gemang motam sokel tuokko.
- 26 Kari ningo diram mu ninguru ari ikiso ale asele bo ilak numi giso;
bare kari memek nunga munan mu lage memek te nongorak namoso.
- 27 Kari gagor mu bulamurok bare mel bo me ta morukko;
bare ura kowar betera ko kari mu mel ningo ningo giso.
- 28 Ningo diram la bagara ko munan mu bagara ningo nangarso;
se lage mu karo mu kuera mateng me arikko.

13

Ikia Sinar ilukuawur ale kari ningo ko lagerko

- ¹ Kuriang ikia sinar ago, mu ko nuet ko kiti guruga den ilukuawuso;
bare ikia sinar suwik sapara ko kuriang

mu ko memek manaru, mu me ikiokko.*

² Kari ko munak ningo te mel ningo ningo kumik
kauso;
bare kawel kari memek mu, kager ko
munan mu na nokoyam ko kua nanuguso.

³ Kari ko kuring ko sinar taso, mu ko
bagara aolak ko bitua ningo beteso;
bare awiriya munak ngual kasik
munakoso, mu nu ikup ningi maga namoso.

⁴ Kari gagor mu melmasak suen biya ko kueso,
bare bo me taso;
bare ura kowar iluwa ko kari mu
melmasak suen biya ago terong maso.

⁵ Kari ningo diram mu, munan kawel mu me ko
kueso nunguningkiri; bare kari memek
mu, munan memek dolara ago mu kumik
siring kaiyam.

⁶ Ningo diram la bagara ko munan mu,
kari ningo mu lage kasurso se te ningo la
lagoso;
bare memek betera ko kari mu kota ko memek
mu saposo se daguloso.

⁷ Kariimet saki manga mel ningo ningo
karogo iwita nunumi betesan,
bare nunguning mu nuna nungumik mel mena.

* **13:1:** Nuamnuet se kuriang nunga den: 10:1; 13:1,22,24; 14:26; 17:21,25; 19:13,18,27; 20:11,20; 22:6,15; 23:13-16,19-28; 28:7,24; 29:15,17; 30:11,17; Ephesians 5:22-24; 6:1-3; Col 3:18-21.

Bare saki mu nuna nungumik manga mel
mena iwita nunumi betesan ale bagasan,
bare nuna nunga melmasak mu suen biya.

⁸ Kari kumik manga mel suen biya ago,
mu ikup kam ningi te numi bataguru taukko;
bare kari kumik mel mena mu
anape ko ikup uwuta mu kumik te aratukko?
Mena.

⁹ Kari ko bagara ningo diram mu,
galep nikim biya bo iwita;
bare kari memek mu,
galep iri namoso wore iwita.

¹⁰ Nanimi patawura ko nunguning mu
nanimi karogo tagisan gurungumusan;†
bare awiriya ikia sinar ago mu,
kiti guruga ko den ilukuawuso.

¹¹ Kari lage memek te manga tagiso,
mu manga mu tairate yumu namoso;
bare kari ko manga taso ale katir katir
bolala awuso, mu manga mu laga tuso.

¹² Awiriya anapeya gomang te mu taukko
tom maiya biya kimi bita lagoso,
mu gomang motam ninguru kaposo;
bare tom nu taso mu marak iru kumik te
taikoyam amilmiloso.

¹³ Awiriya karo tua ko den balu

† **13:10:** Nanimi patawura ko munan: Proverbs 3:7; 6:17; 11:2;
13:10; 15:25; 16:18-19; 18:12; 21:4,24; 27:2; 29:1,23; 30:13,32.

maguwuso, mu koma arigokko;
bare awiriya ko amilmiloso, mu koma ningo
taukko.

- 14 Kari sinar ko kausa den mu bagara aolak
sangarso,
ale kari kua namara ko lage te mu sangaru
taso.
- 15 Iki ningo mu kari nup ningo tuso;
bare kawel ko munan mu kari lage memek te
beteso.
- 16 Kari ikia ningo ago mu ko munan mu ikia sinar
karogo la beteso;
bare kari ko ikia aora biya mu wetang te
numi saposo.
- 17 Den ta ale karogo namara ale diram la me bala
mu ikup tagiso;
bare den karogo nama diram la bala mu
marasin ningo iwita.
- 18 Awiriya due ta ko den buring tuso,
mu kumik mel mena бага se dola lagarukko;
bare awiriya kawus maso ale iki karo tuso,
mu amilmil taso.
- 19 Mel ko gemang motam nia laga tata mu
gemang motam lila arukko;
bare kariimet nusupuling aora biya mu,
nunga munan memek umu me bita tamonko
nongomang aniso.
- 20 Awiriya ikia sinar ko kari ilak kapetososo,

mu nu agotala ikia sinar kari ko arataso;
bare kari, kari ngualara nongorak sorara mu
ikup yaman arigiso.

21 Kariimet memek alo mu ikup memek nunga
maguwuso;

bare kariimet ningo diram alo mu mel
ningo ningo karogo terong masan.

22 Kari ningo mu ko mel ningo ningo mu
ko kuriang imas nunga awu beteso;
bare kari memek ko mel ningo ningo mu
geragoso ale kari ningo diram mu nongote
namoso.

23 Giarum ningi inang kue paga mu sor
magaram ale aniso, kariimet kituwura te to
namonko;
bare munan kawel ningi arataso se nuna me
gi nasan.

24 Awiriya ko kuriang nukum me tagiso, mu ko
kuriang ko me kueso;
bare awiriya ko kuriang ko kueso mu
tom memek bitawoso mu te la dingumuso.‡

25 Kariimet ningo diram mu nunga na inang
terong la no gilingisan; bare kariimet
memek mu karak kua se lagasan.

14

Ikia Sinar mu ninguru ka sangukko

¹ Imet ikia sinar ago, mu ko kuari se

‡ **13:24:** Kuriang nunga kiti guruga ko munan: Proverbs 1:3-4,10-11; 13:24; 19:18; 22:6,15; 23:13-16; 29:15,17; Ephesians 6:4; Hebrews 12:5-11.

- kuriang se ko kawam digo lilim ninguru
 ilukuawuso;
 bare imet sinar mena, mu kota ko
 kawam digo lilim parusuwuso se kaposo.
- ² Kari ko bagara aolak diram mu Yawe bowa
 ningi la lagoso; bare kari ko aolak memek
 mu Yawe mel yam ko beteso.
- ³ Kari ngualara numi patawura ko munak balso,
 mu ko koma taukko;
 bare kari ikia sinar ago ko munak mu nu
 bitarso.
- ⁴ Inang bulmakau naukko mu mena mu,
 ni anape ko bulmakau karogo bagerko?
 Bare aking bulmakau mena mu,
 ni awuk inang sor maga kisokko?*
- ⁵ Den nunguning bala ko kari mu biguwura
 motam te den bo me kaluwuso;
 bare den kawel bala ko kari mu kawel
 gurugokko.†
- ⁶ Ikia sinar suwik sapara ko kari mu ikia
 sinar kupok, bare bo me arigokko;
 bare kariimet ikia nunguning ko ikia, mu guyak
 la sinarsan.
- ⁷ Kari ngualara ilak me kapeterko;
 mu awuk, ni den sinar bo kuring te me ta
 ikiko.
- ⁸ Kari sinar mu, ikia sinar lage tuso;
 bare kari sinar mena mu, kota ko ngualara
 mu te numi kulurso.

* **14:4:** Bulmakau ko inang karogo, mu nu no se ali pagarso. Se nu ali pagarso mu kari te inang aguso ale inang karogo terong la bagoso. † **14:5:** Den nunguning la bala ko munan: Proverbs 5:5,25; 12:17,19; 17:7; 19:5,9.

- 9 Nusupuling aora biya alo mu, memek mu mel
gotek ko balsan;
bare nanimi nangamang tui se bagara
suanta ko munan mu,
kariimet diram alo mu nunga ningi aniso.
- 10 Kariimet suan suan kota ko
gomang motam yaman ikup mu ninguru ko
ikiso;
uwutatala, noko amilmil ko sokel mu ko iki
saparko me terong.‡
- 11 Kari diram ko kawam mu am sanamiwurukko;
bare kari memek ko kawam mu dagulok ale
parasarukko.
- 12 Kariimet sang ikisan nuna munan lage
karo tusan mu diram la ma balsan.
Bare mena. Nuna karosan nama eng
memek arigisan ale kua namasan.
- 13 Gusira amilmil ko munan am
betenakko, bare naneman bataga ko munan
mu tom sang am aniso;
se amilmil gusira niara mu menaruk,
bare mu nangamang bataga mu aking am
nangate anirukko.
- 14 Kariimet memek mu nunga betera
kaora memek mu ko nunguning la tamonko;
se kariimet ningo mu betelatala, nunga
betera kaora ningo mu la ko nunguning
tamonko.

‡ **14:10:** Kari ko gomang motam ningi biya ko bala sang: Proverbs
12:25; 13:12,19; 14:10,13; 15:13,30; 17:22; 18:14; 25:20; 27:9.

- 15 Kariimet nunga ikia ninguru me
 sinarara alo mu, anapeya balu mu am iki
 karo tumonko;
 bare kariimet ikia ago, mu nuna nunga
 bagara aolak ko ninguru sinar tasan. §
- 16 Kariimet ikia sinar ago, mu nuna
 munan memek ko ninguru nguangasan ale
 nubiring tusan;
 bare kariimet ikia sinar mena, mu nuna
 anapeya betemonko mu ninguru me
 ko ikia tasan, mu am tairatela betesan.
- 17 Kariimet nunga nongomang magara
 tairate, mu ngualara ko kilek memek tairatela
 betesan;
 se aking kariimet saki nunga kawel mu
 yumura te la, bare kariimet nunga iki
 gilingisan mu me nunga kua gilingisan.
- 18 Kariimet nunga ikia tukunangta, mu
 nunga kilek ngualara mu ko koma diram
 tasan;
 bare kariimet ikia ningo nuam ago,
 mu ko koma nuna ikia ningo nuam biya tala
 tasan.
- 19 Kariimet kilek memek bita lagasan mu
 maingte kariimet munan diram betesan
 mu nunga nobowa ningi karangamon
 taimon ale nubugura kulukurmonko.
- 20 Kariimet nunup mena, nungumik mel

§ 14:15: Matthew 10:16 ago arikko.

mena, mu kariimet sang nungarkasan
mu me nunga ikia iwita nungarki patesan;
nunga singsang nunguning tala wore am
uwutata nungumik te betesan.

Bare kariimet nunup ago, nungumik mel
suen biya ago, mu kariimet suen la
nunga sikisaki ko iwita nunga balsan ale
nunga kuesan!

21 Awiriya ko bo mel yam ko beteso,
mu nu memek beteso;
bare awiriya kariimet ikup ago mu
nunga sangarso, mu amilmilarukko.

22 Ni kilek memek bitarko ikia to lager,
mu ni lage ningo supurem ale lage memek
karosam;
bare ni pempem kilek ningo bitarko ikia to lager,
mu kariimet nongomang kisimon ale
tom suen biya te kerak bagamonko.

23 Ni ura kowar ilup, mu ni ko koma yawara toko;
bare ni yam dagi munaka lager, mu ni kimik
mel mena bagerko.

24 Kariimet ikia nunguning nongote ago,
mu koma mel yawara yawara gisan;
bare kariimet ikia nunguning nongote
mena, mu nunga ngualara kilek mu eng am
butata aniso.

25 Kari den ariga te den nunguning la
balso, mu kari sangarso;
bare kari den kawel balso mu saki alo

memek te nunga beteso.

26 Awiriya Yawe bowa ningi bagoso mu terong la lagoso;

se mu noko kuriang nunga yumura kuwim tala.

27 Yawe bowa ningi bagara mu kari ko bagara aolak sangarso,

ale kari kua namara ko lage te mu sangaru taso.

28 King ko kariimet biya te nup biya taso;

bare kariimet mena, mu king nup mena tala.

29 Awiriya ikia ningo karogo mu numi ira ko kari;

bare kari gomang motam tama ko

kaniwara mu ngualara munan beteso.

30 Nangamang motam lila te bagara mu nangimik lilim sokel tuso;

bare nangamang magara mu nangimik lilim maguwuso.

31 Awiriya kituwura alo nunga bita

maguwuso mu Awiriya nunga nungam mu mel yam ko beteso;

bare awiriya kariimet mel mena mu

nunga sangarso, mu nu Kaem nup biya tuso.*

32 Tom ikup memek arataso, mu memek

betera ko kariimet umu maga namasan;

bare kariimet ningo diram mu kuemon

agi ta wore, nunga kuwim yumura karogo.

* **14:31:** Kariimet kituwura alo nunga saonga: Proverbs 11:24-26; 14:20-21,31; 19:17; 22:9; 28:27.

³³ Ikia sinar ko kari mu gomang motam ningi Ikia Sinar ago;
se Ikia Sinar mu kariimet ngualara nunga ningi munakawoso tala.

³⁴ Munan ningo diram mu sor sokel se nup biya tuso;
bare munan memek mu sor lilim ko kariimet nup memek nungarso.

³⁵ Ura kari ikia sinar ago mu king amilmil tuso;
bare ura kari ngualara mu dolara king tuso se gomang magara mu kumik te beteso.

15

Kaem mel suen biya arigiso ale ko ikiwoso

¹ Bo gomang memek te munakawara se lila welang te koma balu tua mu, noko tama iruwuso;*
bare alis ago den koma balu tua umu, tama bo karogo kasi gomang motam ningi bita kam.

² Ikia sinar kari munakoso, mu ikia ningo ningo kuring te arataso;
bare supuling lagara ko kari munakoso, mu bala memek duap duap kuring te arataso.

³ Yawe sor suen la ari kutuwuwoso, kariimet memek se kariimet ningo aguwaya betesan mu am ari sapawoso.

* **15:1:** Munak ningo te saki alo nunga saonga: Proverbs 12:6,18; 15:1-2,4,23,30; 16:23-24; 27:9. Judges 8:1-3 se 12:1-6 ago arikko.

⁴ Den welang lila ago mu kariimet ninguru nunga sangarso;
bare kari kuamili kuring den memek ago,
mu kariimet nongomang motam
parusuwuso.

⁵ Kuriang supuling aora biya mu,
nuet due iluwa ko den manarso mu tuer
pateso ale buring tuso;
bare kuriang iki karo tuso, mu nu kuriang sinar.

⁶ Kariimet ningo diram nunga kawam te,
mu mel yawara yawara suen biya aniso;
bare kariimet munan kawel te meltutuk
gisan, mu meltutuk mu ikup ningi nunga
awurokko.

⁷ Kariimet ikia sinar ago mu, ikia ningo
ningo kariimet saki nunga kasursan;
bare nusupuling lagara alo mu uwuta me
betesan.

⁸ Yawe kariimet memek nunga tama betera mu
biriruwuso;
bare nu kariimet ningo nunga guranek mu ko
amilmiloso.

⁹ Yawe kariimet memek mu nunga bagara aolak
biriruwuso;
bare nu kariimet munan ningo diram karo tui
lagasan mu nunga kueso.

¹⁰ Awiriya lage ningo buring tuso, mu ikup
yaman arigiso;

awiriya ko memek kasursan mu ko gomang
ikuwoso, mu kuerukko.

11 Kariimet kuera nunga nuguwim mu
wetang te Yawe koma te aniso;
ewere te se, kari gomang motam mu, awuk
Yawe motam te yumurokko?

12 Ikiar sinar doleng sapara ko kari mu ko
memek kasuru, mu gomang magarukko;
nu kariimet sinar mu nunga dulokko.

13 Kari gomang ningi amilmil ago,
mu ko koma motam amilmil ago;
bare kari gomang motam ikup yaman
ago, mu kumik sokel kapa saposo.

14 Kari sinar mu ikiar ningo ko ninguru kua
lagoso;
bare supuling lagara ko kari mu
munan memek mu na ko kuakoyam ko kua
lagoso.

15 Awiriya ikup yaman memek ningi
lagoso, mu ikup biya se maga kuena lagoso;
bare awiriya gomang motam amilmil
karogo, mu amilmil te no nungia se lagoso.

16 Mel katirta ago baga se Yawe bowa
ningi la baga lagara ko munan mu,
kari kumik mel suen biya karogo se
gomang motam daung daung lagara ko
munan kiaram.

- 17 Na inang mamis memek nimi tui no se
nimi ko kua se lagara mu, munan yawara
nunguning;
bare bulmakau gotek moa kaiya ale
inang yawara karogo no se,
nimi kore bataguru se nimi ko me kuera
mu, munan memek nunguningkiri.
- 18 Kari ko gomang motam magara tairate,
mu ining singi tagi kariimet ningi beteso;
bare kari gomang motam lila ago, mu daiga
bagara nungurso burangoso.
- 19 Kari gagor ko lage mu mayang singir
ereso; bare kari ningo ko lage mu wetang
biya.
- 20 Kuriang ikia sinar ago mu, nuet gomang
motam amilmil tuso;
bare kuriang ikia aora biya, mu ko nuam mel
yam ko beteso.
- 21 Kari ikia ningo mena, mu munan memek ko
amilmiloso;
bare kari ikia sinar ago, mu diram la aolak
ilus.
- 22 Saki alo nunga den sinar yawara biring
tua, mu ka ura bitar mu nama dagulokko;
bare nunga den sinar te sanamir,
mu ka ura nunguning kaparukko.
- 23 Den ninguru ko iki gurugu laga koma bala, mu
amilmil kisokko;

ale tom te bala ko mu te iki guruguwa
te diram bala, mu ningo nunguningkiri!

24 Kari ikia sinar ago mu, bagara aolak
diram ko lage karoso ale ningo nuam ningi
nama tarigiso,
ale mutim ningi dagulu namara ko lage
memek mu kia kaposo.

25 Yawe kari numi patawura ago mu, ko kawam
digo mu parusuwu warso;
bare nu imet gerewa ko por, mu sokel tuso.

26 Yawe kariimet memek alo nunga ikia memek
biriruwuso nunguningkiri;
bare munak welang lila ago mu nu ko
amilmiloso.

27 Kari guing talal mu nuwus kuriang ikup ningi
nunga beteso;†
bare kari memek bitirukko dia gilingisan
bare biriruwuso, mu ningo la bagarukko.

28 Kariimet ningo diram mu, den koma
aguwaya balmonko mu, ninguru ko iki
gurugu se balsan;
bare kariimet memek mu, den memek se
bala memek nuguring te aratu lagoso.

29 Yawe kariimet memek alo mu nunga
nuguring me ta ikiso;
bare nu kariimet ningo diram alo nunga

† 15:27: Kausa bo mu Achan ko dugu duap te ko ikiko: Joshua
7:1,25.

guranek ikiso ale nuguring iluso.

³⁰ Den gilalong gia ko kari koma motam
gusira amilmil ago kete tairuk, mu gemang
motam amilmil tuokko;
ale den ningo mu degewa kaura mu,
kimik sokel ko ikes menawu kam.

³¹ Ni kari saki ka bagara aolak ningo la te
pempem lagerko de ilumon se ko
amilmiler, mu ni kari ikia sinar bo ko iwita
lagerko.

³² Awiriya dogowa ta ko den buiring tuso,
mu kota numi mel yam ko beteso;
bare awiriya iki karo tuso, mu ikia nunguning
taso.

³³ Ikia sinar ko den mu Yawe bowa ningi
la bagara ko munan nanga kasurso;
ale nanimi karogo kapara ko munan
giriso, asele nanga tagi patawu kualala
nanga betera ko munan mu kowom
karoso.

16

*Yawe ko aing au bowa ningi mu mel suen la ningo
la arataso*

¹ Ana anapeya betenakko nanga ikia
kalonak, bare Yawe aing au mauk mu asele
uwutata araturuko.

² Kari ko munan suen la beteso mu nu ningo la
iwita ikiso;

bare Yawe munan umu ko ikia yumura mu
am iki saposo.

³ Ni anapeya bitarko mu,
Yawe kuting te la awu sapar se
nu ka sanguk se yawarakala aratukko.

⁴ Yawe ikia mel suen la ariwoso se nama nukum
te arataso;
kariimet memek alo nunga tom nukum
te memek tamonko mu agotala ariwoso.

⁵ Yawe nunumi patawura ko kariimet alo
mu nunga biriruwuso nunguningkiri.
Ninguru ikialko: nuna nunga memek koma
tamonko.

⁶ Ana Yawe ko ninguru kua se pempem
den diram la karo tui se laganak, mu nanga
memek siwu nangarukko;
ana Yawe bowa ningi baganak, mu ana munan
memek mu kia kapanakko.

⁷ Yawe nika bagara aolak ko amilmilaruk,
mu awiriya ni kerak dun kopa
iluwasan mu karogo la kerak lila te bagamonko.

⁸ Manga mel suen biya ago бага se,
kiwem memek betera mu me terong;
bare manga mel katirta karogo бага se,
munan ningo diram la karo tua umutang mel
biya.

⁹ Kari ko bagara aolak te anapeya

bitirukko agi aguwaya bitirukko,
ale amaruya bitirukko mu ko ikia nungurso,
bare Yawe aing au mauk mu asele uwutata
aratukko.*

10 King den balso mu sokel ago se aora biya;
owore te se nu sinar la se diram la kariimet
nunga bituokko.

11 Mel ko ikup guyak se ko maiya
tukunang am diram la tata ko munan mu
Yawe ko munan;
nu munan diram la beteso.†

12 King alo munan memek mu am me ko kuesan
nunguningkiri,
mu awuk, king ko ura mu munan
ningo diram te sokel ago la aniso.

13 King alo kariimet den diram se den
nunguning la balsan mu nunga amilmilasan.

14 King gomang magaruk mu, kuera mateng am
aratukko tala;
buta se ikia sinar kari mu tairate king
gomang motam lila tuokko karogo kaerukko.

15 Tom king ko koma motam gusira
amilmil ago arik, mu bagara ningo ko tom
iwita ikiko;
noko gomang amilmil mu worem aora

* **16:9:** Kaem mel suen la bitaruwoso: Proverbs 16:1,9; 19:21;
20:24; Luke 12:16-21; Ephesians 1:9,11; James 4:15; Revelation 3:7.

† **16:11:** Kariimet sang mel ko ikup te diram me diasan.

biya ningi yu bugulik ka kautokoyam.

16 Ni ikia sinar toko mu yawarakala, mu gold kiaram;
uwutatala, ni ikia ningo tuterko mu yawarakala,
mu silver kiaram!

17 Kariimet diram nunga lage biya mu munan memek me te aniso;
awiriya ko munan ko sinar taso, mu yawarakala bagarukko.

18 Nanimi patawura ko munan buring ko mu, magara kuenera ko munan taiso;
kualala namara ko munan buring ko mu, dagulu parasa namara ko munan taiso.

19 Kua kapara ale kariimet kituwura nongorak bagara ko munan mu, munan yawara;
bare nunumi patawura alo nunga sail te kariimet saki nunga melmasak gia mu nongorak nimi tui nana ko munan mu memek.

20 Awiriya kiti guruga ko den iki karo tuso, mu daiga bagara yawara arigiso;
uwutatala, awiriya Yawe te ira sanami lagoso, mu amilmilarukko.

21 Kari ikia sinar ago, mu balsan sinar kari masan; se den welang ningo mu kausa ningo sokel tuso, se kariimet karo tusan.

22 Awiriya ikia sinar ago, mu ko ikia sinar

mu marak ningo ko yu iwita nu sangaru
lagoso;
bare nusupuling lagara alo mu nunga
munan memek mu te, memek tagi nongota
nungumik te betesan.

23 Kari ikia sinar ago mu, kuring te ikia sinar ko
den arataso;
se kariimet ko den ikimon ale karo tumonko
kuesan.

24 Den welang ningo mu honey iwita,
kamili te yaman nuam, se kimik lilim sokel
tuokko.

25 Kari bo ikiso lage nu karowoso mu diram iwita
ikiso;
bare karo nama nukum te mu, kuera mateng
arigiso.

26 Inang ko kuera ko munan mu kari ura te
diruwuso;
noko na ko kuera eng am bo karogo ura te
diruwuso.

27 Kari memek mu munan memek
bitirukko ikia nungurso burangoso;
noko munak mu tama kuamili buluwaluk
makam.‡

28 Kari memek kawel kuruwim mu ikup duap
duap tagiso;

‡ 16:27: Saki alo nubiring ko den bala: Proverbs 11:13; 16:27-28;
18:8; 20:19; 26:20.

bo buiring ko bala mu, tiran ningo nunga
parusuwuso.

- ²⁹ Daong kager ko kari mu ko bo
gomang kulukurso ale ilak kager daong
memek ko lage te namoso.
- ³⁰ Kari bo sumulak dun pateso ale motam
daleloso, mu ikia memek karogo.
- ³¹ Ningo diram la laga nomone yak maso,
mu mel yawara bo balayam nusupuling tugu
kam.
- ³² Kager kari tamatama mu ko sokel mu
te wonong bo am moa mituwurokko;
bare numi ira ko kari mu ko bagara ko
sinar taso, mu nu kager kari mu kiaram.
- ³³ Ana anapeya duap duap betenakko ikia am
kalonakko,
bare Yawe anapeya araturuko agi mena mu
nu balso se arataso. §

17

*Saki alo arungu lila te yawarakala bagara ko bala
saki*

- ¹ Inang gotek bo nirung mena, lila te to nana, mu
yawarakala;
bare inang ningo kawam digo karogo terong ma
se no nguala se,

§ 16:33: Israel alo nunga munan bo te Kaem gomang motam
ikimonko mu kiwem sang bitakasan: Proverbs 18:18; Acts 1:23-26

nanimi ining singi tua mu awuk nanga sangukko?

² Kari bo ko namar dolara munan nuet kote bita lagoso, mu nuet baluk se ura kari yam bo, ikia sinar ago, mu noko kuwim am taukko tala; ale ko namar bo iwita mel kasik biya karogo terong la bagarukko.

³ Gold se silver nunguning agi buawen mu ko ikia ko mu, tama kowar biya wore ningi kaisan ale asele ko ikisan; bare kari ko gomang motam mu Yawe kota gurugu patawu ko ikiso.

⁴ Kari memek mu ikia memek ikiokko ninguru due tagiso; uwutatala, kawel kari mu den kawel ikiokko ninguru kueso.

⁵ Awiriya kariimet kituwura nunga doleng saposi, mu nu Awiriya nunga nungam mu agotala ko doleng saposi; uwutatala, awiriya kariimet sang ikup arigisan se nu ko amilmiloso, mu nu me yumu namarukko.

⁶ Kariimet garuk mu nunga nunumasari te nunup biya kaposi; iwitala, kuriang alo mu nunam nonet mu nunup biya nungarsan.

7 Ikia sinar ko den mu numi patawura ko kari
 kuring te me arataso, mena;
 bare tom bo te aratuk agi mu, ni ninguru ko sinar
 toko!
 Uwutatala, kari supuling kuring te den kawel mu
 me arataso, mena;
 bare tom bo te aratuk agi mu, ni ninguru ko sinar
 toko!

8 Manga mel kari tua ale diruwura se
 mel ningo tere gi karogo tai kisa ko munan
 mu,
 kari sika nunga mel ningo, te to no laga
 gilingisan.

9 Awiriya bo ko memek siwu saposo, mu
 nu nanimi ko kuera ko munan sokel tuso;
 bare awiriya bo ko memek umu balu
 balu geragoso, mu nu tiran ningo nunga
 parusuwuso.*

10 Kari ikia ningo ago mu ko memek tom
 suanta ko manaru, mu nu pasak ala ari ko
 ikiokko;
 bare kari supuling lagara karogo mu
 tom 100 iwita moa maguwur, bare am me ta
 ikiokko!

11 Kari memek mu supuling lagara se dun
 kopa iluwa ko kiwem mu ko kua lagoso;
 bare kari bo wuli karogo mu betemon
 se namaruk ale ikup yaman tuokko.

* **17:9:** Bo ko ikup siwura ko munan: Matthew 18:21,35; Mark 11:25; Colossians 3:13.

- 12 Bear nuam ko gotek tere namon se
gomang magawuruk mu koma te aratuko
mu, sinar toko;
bare kari ko ikia munan memek
nunguningkiri mu memek bitawuruk
se koma te aratuko mu, eng am ninguru
ko sinar toko! Umu asele memek ko memek
arikko!
- 13 Awiriya munan ningo mu ko koma munan
memek bitiruk,
mu memek mu ko kawam digo lilim me ta
bita taukko.
- 14 Kari bo ilak tagira gurungumura ko munan me
duap bitarko:
duap betera mu kausik daong ko mayang
kutuwu kam;
se ka gemang memek mu am ira se
kaparuk se memek biya bo me aratukko.
- 15 Kari kumik den mena, yam ipi ikup te betera
ko munan,
se kari ikup karogo, bare am betera se amilmil te
namara ko munan,
mu ilagala la Yawe am biriruwuso
nunguningkiri.
- 16 Anape ko kari supulingkiri mena mu
ikia ningo te diarukko manga kuting te
bitarko?
Mu me terong, mu awuk, nu ikia sinar taukko
gomang me aniso.

17 Tiran yawara mu pempem ka kua lagarukko;†
se ka launuria mu ka ikup dun sika giokko
bagoso.

18 Ni ikia sinar mena wore asele,
kari bo, bo kote dinau bitiruk mu ni sangaru
ale kutuwurko baluko.

19 Awiriya ining singi tagira gurungumura
bitirukko kua lagoso,
koma suanta nu memek tagi kumik te
bitirukko kua lagoso;
supuling lagara se nimi patawura ko
munan mu, memek tagirok se tairuk ka
maguwurokko.

20 Kari gomang motam daeldel pukakung
mu, munan mu te molak me maiso;
awiriya kuamili kawel munan karogo mu
ikup ningi daguloso.

21 Kuriang supulingkiri aora biya mu
nuet gomang motam batagarso,
se amilmil bo kote mena se gomang ikup
biya.

22 Nangamang motam amilmil ago bagara mu
marasin ningo iwita;
bare nangamang ikup ago bagara mu
nangimik sokel karogo kaposos.

23 Manga yumura la kariimet kuting te

† 17:17: Ka singsang yawara arungu welang te bagara ko kilek:
Proverbs 17:9,17; 18:24; 25:18; 26:18-19; 27:6,10.

tata ko munan te, mel bo diram la me arataso.

24 Kari sinar mu ikia sinar moke sengem ko beteso;
bare kari ikia mena, mu ngual kasik beteso.

25 Kuriang bo ikia memek karo tui lagoso,
mu noko nuamnuet nongomang ikup biya lagasan.

26 Kari kumik den mena mu, memek yam ipi kumik te betera mu memek;
se kari ningo bo, ko munan ningo ko yam ipi memek te betera mu me terong tala.

27 Kari ikia ningo ago, mu munak ko iki iki munakoso;
se kari sinar nunguningkiri mu gomang magara me ikiso.

28 Kari ikia mena mu tom saki kuring kalok ale baga lagaruk,
se ni iki mu ikia sinar ko kari bo bagoso i meko!

18

Ikia sinar ago la pempem munaka se laganakko

¹ Kari bo kota ko bagara te baga se saki alo arungu me ilu biguwuso,
mu nu kota ko ningo mu mel biya ko beteso, ale nu ikia ningo suen la mu mel yam ko beteso.

- ² Kari ngualara mu mel ko duap ikiokko me
kueso, mena;
nu kota ko ikia la balukko kueso.
- ³ Memek betera ko kari mu bala memek ko lage
kuring kagarso;
dolara ko munan mu dolara kisokko.
- ⁴ Ikia sinar ko den kari kuring te arataso mu gagi
du biya wore turan,
ale aking yu bulowolok ma ale palenga kapawara
wore toroman.
- ⁵ Kilek memek bitawara ko kari nunga atumu
saonga,
ale kari kumik den mena mu ipi den te betera se
ikup memek ipi ta,
mu kilek memek nunguningkiri.
- ⁶ Kari sinar mena mu kota ko munak
ngualara munakoso umu ikup yaman tagi
kumik te beteso.
- ⁷ Kari ngualara mu kota ko munak te numi
maguwuso;
se ko den mu dagarok iwita taliposo.
- ⁸ Kari buring ko bala ko den mu inang yaman
yaman iwita;
se kariimet amilmil te nasan se nutagu ningi
kaposo.
- ⁹ Kari kua ani ani lagara mu melmasak
maguwura ko kari iwitatala.
- ¹⁰ Yawe mu kawam aora bo kalel biya
sanamiwoso wore toroman;

se kariimet ningo diram mu te nagu nama yumusan.

11 Kariimet nungumik manga mel suen biya ago mu,
nunga melmasak umu kar aora bo nunga lautam nongorak bagoso iwita ikisan.

12 Kari bo me dagula la, mu nu numi patawura ko kari;
bare nanimi karogo kapara ko munan mu te nup ningo tasan.

13 Den ninguru me ikia ale tairate koma bala mu memek se dolara karogo.

14 Kuera ikes memek ningi baga se wore ka gemang motam sokel karogo la bager, mu am baga lagerko;
bare gemang motam sokel menaruk, mu tom maiya biya me bagerko.*

15 Ikia sinar kari mu guyak la ikia ningo taso, ale bo karogo ikiokko due gurugu lagoso.

16 Kariimet mel tua ko mel mu, nika lage kuring am kaguk se kari nup biya ta wore am kote nama aratuko.

17 Den ariga tom te, kari giriso munakoso mu ni ko den ko gemang ningi am nunguning arukko tala;

* **18:14:** Proverbs 17:22 ago arikko.

bare aking kari bo tala aratuk ale isaru
gurungumurok,
mu te ni kamin biya gotek yenerukko.

18 Tom kari ilagala munak te nunumi ilumon
nama gek mamon,
mu munan sang te awiriya nunguning
se awiriya kawel mu te ikiko mu bitar ale
Yawe kuting te bitarko.†

19 Tiran yawara bo bita maguwura ale
aking gomang ta ko karogo kaera mu mel
ikup;
mu songkuring ain te nunga, agi por
aora bo ninga kusumuri anira iwita.

20 Munak aguwaya kiring te arataso mu
ko koma uwutatala peleruk se no ale tagu
lagarukko;
se ka kiring ko koma mu eng am diram la toko.‡

21 Marak bagara ko den se kuera ko den mu
nangamili kopa te aniso;
se ni aguwaya mu ko kuar ale balu mu ko
koma uwutata toko.

22 Kari imet bo, ko nuwus ko taso,
mu mel yawara bo arigam,
se Yawe ko amilmiloso.

23 Kari kituwura mu numi karogo kapa se

† **18:18:** Israel alo nunga munan bo: Joshua 7:14-18; 1 Samuel 14:40-43; Proverbs 16:33; Acts 1:23-26. ‡ **18:20:** Anananga munak munakasan: Proverbs 18:4,6,13,20-21.

saonga ko wosenga kira lagarukko;
bare kari kumik mel suen biya ago mu
den koma sail ago am balukko.

²⁴ Kari bo kari duap duap nongorak numi
giso, mu memek ningi am dagulokko;
bare noko ilup se isirek mu noko
launuria nunga kiaram ale am noko yawara
nunguningkiri.

19

Bagara aolak ko kiti guruga den saki

¹ Kari kimik mel mena ko baga se kimik
te den mena bager mu yawarakala;
bare kimik mel suen biya ago baga se
kawela lager mu memek.

² Nimi ira mena, gemang gemang ura ni
me ninguru ko ikia mu kau tata,
ale ko nunguning ura umu maguwura, mu
me terong.

³ Kari kota ko munan memek te ko
bagara aolak ikup tuso,
ale ipi ko Yawe ko gomang magoso.

⁴ Mel ningo ningo karogo bager,
mu daup ka tugumokko;
bare kari kituwura mu ari mia gilingisan.

⁵ Den kawel te bo atumu saonga mu ko memek
toko;
den kawel kiring te arata mu betela ko ikup
arikko.

⁶ Kariimet suen biya mu, kariimet bibiya
nungumik mel karogo se nunga mel
ningo saki, saki alo nungarsan owore,
nongorak tiran betemonko kua gilingisan.

⁷ Kari kituwura mu kota ko kotamari ari
mia gilingisan; se ko tiran alo eng am
kumik duap te mena, awar biya bagasan.
Nu nuna sangarmonko nogowom
karoso bare nuna nu me sangorsan.

⁸ Awiriya ikia sinar taso, mu kota ko daiga bagara
sangarso;
ale awiriya ikia nunguning ilukuawuso mu te
yawarakala lagoso.

⁹ Den kawel te bo atumu saonga mu ko memek
toko;
den kawel kiring te arata mu betela ko ikup
arikko.

¹⁰ Kari ngualara bo kawam digo
melmasak manga bibiya awote dagiwuruk
mu ko ariga terong e?
Agi ura kari dungan bo, ko dom biya mu
bowa tugumok ale ko melmasak suen
la bitaruwuruk mu ko ariga diram e?

¹¹ Kari ikia sinar ago mu tairatela me gomang
magoso;
nu ko nup yawara mu ilukuawuso ale
saki alo bita maguwusan mu mel yam iwita
arigiso.

- 12 King ko gomang magara mu lion nia kam;
bare ko amilmil mu baras nuwi kusat sirsir
yu tui kam.
- 13 Supuling lagara ko kuriang mu nuet ko daiga
bagara maguwuso;
se kari bo ko nuwus iningara munakara
ko imet, mu buwung tam irikoyam bita
lagoso.
- 14 Kawam digo se melmasak suen la
nanga nainet nainam nangaru gilingisan;
bare imet sinar ningo mu Yawe nangarso.
- 15 Ani geraga lagara mu gagor ko munan;
kari nukum nuam te dagi lagara mu na ko
kuerukko.
- 16 Awiriya kiti guruga den karo tuso mu ko daiga
bagara ko sinar taso;
bare awiriya ko munan ko me sinar taso mu
kuerukko.
- 17 Awiriya kariimet kituwura nunga
saonga beteso, mu munan mu Yawe kote bita
kam, se Yawe munan
nu beteram mu koma tuokko.
- 18 Ka namar gotektir bagoso la,
dingumur se ko tom maiya taiwoso mu ningi
ningo la bagarukko;
ni uwuta me bitar mu ni karogotala nu kua
namarukko lage te betesam.

- 19 Gomang magara ko kari memek, mu koma memek am arigokko.
Ni nu me ta sangaruko; ni sangaru mu ni uwutata sangaru se lagerko.
- 20 Munan den kisimon mu iki ale kiti guruga ko den mu ilukuawur, mu udagi te ikia sinar kari bagerko.
- 21 Kari gomang motam ningi mu aguwaya bitirukko mu ko ikia duap duap aniso tala; bare anapeya Yawe ko gomang motam te aniso mu giriso arataso.*
- 22 Saki alo kua nungara ko munan mu mel gira nunguningkiri.
Kimik mel mena kituwura bagara mu mel bo mena;
bare kawel munan te lagara mu memek biya nunguningkiri.
- 23 Kua Yawe bowa ningi bagara mu bagara aolak ningo nangarso;
ale munan umu te ana nangamang kua kaposo se terong la бага se memek me nanga maguwuso.
- 24 Kari gagor mu tawir ningi inang taukko kuting garukuso;
bare inang patawuruk kuring te bitirukko mu ninguru gagorso!
- 25 Ikia sinar suwik sapara ko kari moar se

* **19:21:** Romans 8:28 ago arikko.

ninguru me sinarara alo mu sinarmonko;
 ikia ningo ko kari bo due to, mu nu ikia
 ningo nunguningkiri karogo terong maukko.

²⁶ Awiriya nuet moso maguwuso,
 ale nuam kawam te karo pituwuso,
 mu kuriang mu nguangara dolara memek
 tagi wonong tuagu ningi beteso.

²⁷ Aga namar, kiti guruga ko den ko de
 bagur mu ikia ningo ko lage paguwurko.

²⁸ Kawel den te kari atumu saonga ko
 kari memek mu, munan diram doleng
 saposi;
 se kari memek mu munan memek na ningo no
 kam naso.

²⁹ Ikia sinar doleng sapara ko kari alo
 nunga memek tamonko mu nunguru
 beteman se aniso;
 uwutatala nusupuling lagara alo nunga bu
 memek mu nunguru beteman se aniso.

20

Gold mu gold, bare Ikia Sinar mu gold kiaram

¹ Yu aora no ngualer, mu kari ngualara
 iwita aratu ale den ngual ngual te kager duap
 bitarko;
 ni kari ikia sinar mena, mu uwutata bitarko.*

* **20:1:** Yu nana ngualara ko munan: Proverbs 20:1; 21:17;
 23:20-21, 29-35; 31:4-7; Ephesians 5:18.

- ² King ko gomang magara mu lion nia kam;
awiriya nu gomang motam maguwuso mu
numi pani te beteso.
- ³ Awiriya ining singi kager ko munan ko
me kueso ale biriruwuso, mu nup ningo taso;
bare kari ngualara mu tairate ining singi kager
duap beteso.
- ⁴ Inang aguwa kam te gagora laga inang bo me
asuru,
mu inang gia kam te anape ko namar ale
inang ko loaga se lagerko?
- ⁵ Kari ko ikia yumura sang mu gagi du biya iwita,
bare kari sinar mu asele karogo kaeyawa ko
ikiokko.
- ⁶ Kariimet suen biya balsan,
“Ikup arigal mu aningate tairalko.
Ani ninga saonga ikisam,” masan;
bare kariimet nunguningta ka sangarmonko mu
suen mena.
- ⁷ Kari ningo diram la,
mu ko bagara aolak ningo diram la;
noko kuriang gue mu yawarakala la bagamonko.
- ⁸ Tom king ko daiga kuwim te ikup
guyak tuterukko dagiso, mu nu memek mu
pasak ko motam sinarso.
- ⁹ Awiri baluk, “Aninga angamang motam

ko ninguru sinar taem, ale ningo la, memek
bo me beterem,” maukko?

10 Skel te ikup guyak diram la me tata,
agi mel ko maiya tukunang diram la
me ilu ariga ko munan, mu Yawe biriruwuso
nunguningkiri.

11 Kuriang ko gomang motam ningi
ningo se diram la agi mu ko ikiko mu, ko
munan te arikko.

12 Nadogowa te den ikinakko,
se namotam te sor ariginakko,
Yawe ilagala la bita nangaram.

13 Ni anira ko kua lager, mu ni kari kituwura ko
aratuko;
loaga se ura iluwer, mu ni inang suen biya karogo
bagerko.

14 “Diara tom sumu kalel biya!” ma
lagaram, se mel kotam diara tom
kutuwuram se kaparam,
se diara kari mu koma aliti te diaram,
ale namaram munan mu ko numi
patawukaso.

15 Gold mu gold, se diamond mel mu diamond
mel;
bare kari kuring ningi ikia ningo ko den
arataso mu, ali imi ko mel ningo
nunguningkiri mu kiaram.

- 16 Kari bo ni ninguru me ko ikia agi mu,
nika manga mel agi mu yam ngual me tuiko;
ni gir ale noko guang ningo bo to ilup
asele mel ko balso mu tuiko;
se nu ko guang mu ko negeruk ale
pasak tairuk ko ikup kutuwurokko.
- 17 Kawel kilek te inang gia mu yaman
nuam, bare ninguru iki, mu ni saun
sakar kiring tuguman se nowasam iwita.
- 18 Ikia sangam awote ikia kaloko;
kiti guruga den to ale asele kager ko
namarko.
- 19 Munak gi ago geraga ko munan te den yumura
pagorsan;
buta se munak ko kari ilak me sorerko.
- 20 Awiriya nuamnuet kua namamonko nunga
manuk,
mu nu galep bo sor tiromorom biya kaniwa
iri palagoso iwita.†
- 21 Lage guyak te mel ko tom aitag bare
sail te gia, mu kerak tom maiya biya me
anirukko.
- 22 Bo ko memek koma bitarko me baluko;
Yawe te ira sanami sager se nu ka sangukko.
- 23 Mel ko ikup guyak diram la me tata ko munan
mu Yawe biriruwuso;

† 20:20: Exodus 21:17; Leviticus 20:9; Deuteronomy 27:16.

ale skel karogo kaera birikara ko munan mu me
ko amilmiloso.

24 Yawe kari ko aolak kiti guruguwoso;
se ko aolak ko ninguru iki saparukko mu me
terong.‡

25 Ikia ninguru me ta ale, tairate mel balu
Yawe tua ale aking udagi ikia ka moa lagara,
mu me terong.

26 King ikia sinar ago mu kariimet memek
mu nunga tuteso ale memek ninguru
nungarso.

27 Yawe kari ko marak mu galep bo iwita
tuam, se te anapeya ko gomang
motam ningi aniso mu te ari guruguso.

28 King ko kariimet nunga kua nungara se
diram la nunga bitua ko munan mu
nu sangarso, se tom maiya biya nunga king
ko bagarukko.

29 Kari kulak nunga nokokosa barim am biya mu
te nunup kaposo;
se kariimet garuk mu nokokone te kariimet
nunga kua kapa gilingisan.

30 Kari memek bita lagara mu, tom bo
iluwa ale moa maguwu gue tua mu am
sangukko tala,

‡ 20:24: Genesis 50:26 ago arikko.

ale mu te gomang motam gurugok ale
munan ningo karoko.

21

Yawe te la mel suen biya terong la arataso

¹ King ko ikia se ko gomang motam
mu Yawe kuting te aniso;
kari ali kauso ale yu lage tuso se te nagu namoso
iwita,
Yawe king aguwaya bitirukko ikiwoso mu nu
uwutata beteso.

² Kari ko munan suen la beteso mu nu ningo la
iwita ikiso;
bare Yawe munan umu ko ikia yumura mu
am iki saposo.

³ Tama bita Yawe tua mu ningo; bare munan
ningo diram la betera mu Yawe ninguru ko
kueso.*

⁴ Kari memek mu numi patawu se
supuling laga lagoso, ale kiwem memek ago
terong mam.

⁵ Kari ninguru iki guruguso asele ura
beteso, mu noko ura yawarakala arataso ale
nunguning karogo;
bare lage guyak se tukunang te mel tata
ko nunguning mu, kimik mel mena,
kituwura lagerko.

* **21:3:** Tama bita Yawe tua ko munan: 1 Samuel 15:22, Psalm 40:6-8; Proverbs 15:8; Isaiah 1:11-17.

- ⁶ Kawel ko munan te mel suen biya gia
mu tama bur iwita pasak mena namarukko,
ale dagarok iwita ka taliparukko.
- ⁷ Kari memek nunga kager daong ko
munan mu nunga sarumu warukko,
mu awuk, nuna munan ningo diram betemonko
me kuesan.
- ⁸ Kari ikup ago mu ko bagara aolak mu daedel
pukakung;
bare awiriya ko bagara aolak ko sinar
taso mu munan ningo diram la beteso.
- ⁹ Nika imet ining singi bitiruk mu ilak kawam
ningi bager i? Mena.
Aratu ale matangi siwik motam atumu bager
mu terong.
- ¹⁰ Kari memek mu inang ko kuakoyam
memek bitirukko kua lagoso;
ale nu bo gomang tua me ikiso.
- ¹¹ Ikia sinar suwik sapara ko kari moar se
ninguru me sinarara alo mu sinarmonko;
ikia ningo ko kari bo due to,
mu nu ikia ningo nunguningkiri karogo terong
maukko.
- ¹² Yawe mu ningo se diram nunguningkiri;
se nu kariimet memek nunga bagara aolak
mu ari iki saposi,
ale memek te nunga bitirukko.

- 13 Awiriya kariimet kituwura nunga niara ko dogowa baguso,
mu nu tom bo uwutatala niaruk bare kuring me ilumonko.†
- 14 Kari bo ni ko ko gomang magawuruk mu kariimet saki me karkamon la, munan ningo bo tui ale gomang te kulukuru se gomang kua kaparukko.
- 15 Tom munan ningo mu sor ereso, mu kariimet ningo diram mu amilmilasan; bare memek betera ko kariimet alo mu nguangasan.
- 16 Awiriya ikia ningo ko lage karowa bita taso, mu nu nama kua namoso.
- 17 Awiriya na ningo se waen ningo no se, oil kumik palunguru se bagara amilmil mu ko kua lagoso, mu ko manga mel menaruk se nu kari kituwura ko bagarukko.
- 18 Kariimet ningo diram mu ningo la namamon, bare kariimet diram la me bagara mu nunga memek koma tamonko.
- 19 Kutek am sor garagarayam memek te keta bagara lagara mu terong nuam; bare gomang magara se ining singi ko imet mu ilak bagara mu mel ikup.

† 21:13: Luke 16:19-31 ago arikko.

- 20 Kari ikia sinar ago mu inang ningo
ningo ko kawam digo tuguso;
bare kari sinar mena mu ko mel ningo am no
maguwu lagoso.
- 21 Awiriya munan ningo diram se bo kua tua ko
munan mu ko kua lagoso, mu daiga bagara
ningo arigiso ale nup ningo karogo lagoso.
- 22 Ikia sinar kari mu wonong aora bo
nongorak kageraruk ale nunga sokel
te ira sanamiwasan mu parusuwurok
menawurokko terong mam.‡
- 23 Awiriya kuring kuamili ko sinar taso mu ikup
bo me arigiso.
- 24 Numi patawura ale supuling lagara ko
kari mu numi patawura ko munan me bita
arigiso;
noko nup mu “Patawura”.
- 25 Kari gagor gurum, kuting kua anira,
mu kota ko daiga bagara maguwuso.
- 26 Nu pempem la melmasak bo karogo
gemarukko gomang soraga lagoso;
bare kariimet ningo diram mu gomang
sorara iluwa bo mena kariimet saki mel
nungaru lagoso.
- 27 Kari memek tama beteso, mu Yawe biriruwuso
nunguningkiri;

‡ 21:22: Ana Kris alo nanga kager: 2 Corinthians 10:3-5; Ephesians 6:10-18.

mu awuk, nu ikia ningo bo te munan mu me beteso.

28 Den kawel te bo atumu saonga mu mena namarukko;
bare den nunguning la bala mu pempem ani lagarukko.

29 Kari memek mu nu numi terong iwita ikiso ale ko memek mu am bita lagoso,
bare kari diram mu anapeya bitirukko mu ko iki iki beteso.

30 Ali imi ko ikia biya, ko ikia nunguning, se ko kiti guruga mu ningo agila wore,
Yawe me karo tua mu me ta ka sangukko.

31 Kager ko horse se kager ko melmasak mu am nunguru burangi saparko,
bare ni kager moa mituwur agi kager ka moa mituwurokko mu Yawe kuting te aniso. §

22

Ka munan ningo te nup ningo toko

¹ Kariimet nomotam te nip ningo ago bagara mu, mel ningo ningo suen la se manga mel ko sokel kia saparam.*

² Kari bo kumik mel suen biya ago agi, se kari bo mu kumik mel mena, kituwura agi,

§ 21:31: Kager kam te: Psalm 33:16-17; 44:6. * 22:1: Nangimik mel ago bagara ko munan: Proverbs 22:1-2,7,16,22-23 se 10:15 ago arikko.

bare mel biya nunguning mu Yawe nuna wete
nunga nungam.

³ Kari sinar mu ikup ari se mu, numi tagi
batagarso ale kia kaposo;
bare kari sinar mena mu ngual kasik
geraga nama ningi kaposo ale memek
arigiso.

⁴ Nanimi karogo kapara ko munan se,
Yawe bowa ningi bagara ko munan mu
mel ningo ningo, bagara aolak ningo, se nup
biya nangarso.

⁵ Kari memek ko tuang te mu mutim ilu
beteman ale dagarok kira beteman se aniso;
bare kari ko aolak ko sinar taso mu
memek mu duap te me namoso.

⁶ Kuriang gotek bo munan ningo nu te
pempem lagarukko mu gotek la kasuru mu,
tom nu garukaruk mu nu pempem la karo tui se
lagarukko.†

⁷ Kari kumik mel mena, kituwura mu,
kari kumik mel ago mu bowa ningi dungan
bagoso;
se kari bo, bo isarso se mel tuso mu,
kari mel tuso umu bowa ningi dungan
bagoso.

⁸ Awiriya kiwem memek mu tam bo iwita

† **22:6:** Kuriang nunga kiti guruga ko munan: reference saki
Proverbs 13:24 mu te aniso.

aguso, mu ko nunguning mu memek tagi
kumik te beteso;
ale ko bu, kariimet saki te nunga bita
maguwu lagaram, mu kilikilik maukko.

⁹ Kari ko munan yawara mu, nup ningo se
marak ningo kumik ko kaparukko,
mu awuk, nu ko mel suen la mu kituwura
alo nongorak numi tui no lagoso.

¹⁰ Ikia ningo suwik sapara ko kari mu
karo sapara mu te, ining singi se
tagira gurungumura ko kiwem memek mu
menarukko.

¹¹ Awiriya munan diram la ko kueso ale
ko munak mu welang yawara la, mu
king ko tiran yawara ko bagarukko.

¹² Ikia ningo mu Yawe ko motam se ko bitua
bowa ningi aniso;
bare nu diram la me kaora ko den mu sokel
menawuso.

¹³ Gagor kari nu kawam ningi baga se,
“Lion bo watingi bagoso,” maso.
“Ani aratik bare aga nauk bore ko!” maso.

¹⁴ Imet ko kuari ilak diram bagara mena
mu ko den welang mu, mutim bo du biya
wore iwita,
se kari Yawe ko gomang magara bowa
ningi bagoso, mu mutim umu ningi daguloso.

- 15 Ikiā ngualara mu kuriang gomang motam
ningi aniso;
bare bu te nukum tagira mu ikiā mu karo
saposō.
- 16 Awiriya kituwura alo nunga melmasak
giso ale noko melmasak mu karogo
laguwuso,
se awiriya kari melmasak suen biya ago
wore gomang te kulukokko mel ningo ningo
tuso,
mu wete nunga melmasak mu mena
namaruk se kari kituwura ko bagamonko.
- Ikiā sinar ko bala tuku tuku 30*
- 17 Degewa gurugu ale ikiā sinar ko kari
kuring te den aratuwoso wore iki ale,
anapeya ka kasursam imi gemang motam ningi
ilukuawurko,
- 18 ale gemang motam te se kiring te mel
yawara iwita amilmil te balu se lagerko.
- 19 Mu awuk, ani ni Yawe te la ira sanami
se lagerko owore te se, ani aita ka kasursam.
- 20 Arikko! Ani nika bala ningo ningo 30
batagem, mu kiti guruga ko den se ikiā ningo
ko den.
- 21 Se den nunguning ni te sanamirko mu
ilukuawu se, awiriya nika isuok mu ko den
koma ningo la balu tuiko.
- 22 Kariimet kituwura alo mu kituwura se
ni me nunga bita maguwur ale nunga
melmasak giko;
ale biguwura motam te me nunga bitarko,
- 23 mu awuk, mu Yawe nunga ikup mu te

nunga sanguk ale awiriya nunga bita
maguwuso mu nu nunga bita maguwurokko.

²⁴ Kari gomang motam tama ko kaniwara mu ilak
me tiran bitar,
ale kari gomang pasak ala magawara mu ilak me
nimi giko.

²⁵ Ni uwuta bitar ale noko kiwem memek
mu arik ale keta nimi talipara ningi bitar
bore ko.

²⁶ Kari saki kari bo, bo kote dinau
beteram umu sangarmon ale ko dinau
kutuwumonko balmon, ale
nunumi nuguting ilumon, mu ni nunga ningi
me bagerko;

²⁷ mu awuk, ni uwuta balu ale aking ikup
bo arik ale dinau mu me dier mu,
taimon ka melmasak suen la gimon ale
ka anira kuwim ago gimon ago namamon
bore ko.

²⁸ Girakala taleng girigir alo ali ko tom
beteman umu ni me baruku ale
karogo kasu namar agi karogo utu tairko.

²⁹ Kari ko ura ningo se guyak la beteso
mu king ko ura kari ko aratukko;
bare kari bo nup mena mu ko ura kari ko me
aratukko.

23

¹ Tom ni kari nup biya bo ilak na noko

dagi mu, ka na nana ko munan ko ninguru
sinar toko.

² Ni na tawun biya nana ko kari agi mu,
nimi ko sinar to ale na ko iki se noko.

³ Ni noko inang yawara se yaman nuam mu ko
me dera bingokko,
mu awuk, inang mu bowa ningi kawel
munan aguwaya aniso agi mu ni me ko
ikisam.

⁴ Mel ago bagerko neger ale ura te nimi me
maguwurko;
ikia sinar ago бага se munan mu me bitarko.

⁵ Mu awuk, tom bo loager mu melmasak mu me
arikko;
mu luman gemaram ale taraga iwita binga
namaram.*

⁶ Kari kaluwu nana mu ko inang yawara
yaman nuam mu ko dera bingok se ilak dagi
ale me noko;

⁷ mu awuk, nu “Na yu aniso, am noko,”
ma se wore, ko manga na yu ko
saparam mu ko dogotak sora se kuring guang la
ka kuluruwoso.

⁸ Se udagi ko ari iki, mu ni inang gotek
naem mu awuk kapi waru,
ale ka munak ningo ilak munaka
lagerem mu awuk ko baluko? Mena.

⁹ Kari ngualara mu ka den ningo me manaruko,
mu awuk,

* **23:5:** Nangimik mel ago bagara ko munan: reference saki
Proverbs 10:15 mu te ago aniso.

nu nika ikia sinar yawara ko den mu tauk ale den
kolara te bitirukko.

10 Girakala girigir alo ali ko tom beteman umu
me baruku ale sarumur,
agi kuriang nungumik bitua mena mu nunga
ali me iramuruko,

11 mu awuk, nunga Bitua Kari bo bagoso tala, mu
sokel aora biya;
se nunga atumu sanguk ale tawun biya
kerak baluko.

12 Kiti guruga ko den gemang tui ale ikia
sinar ko den ko degewa gurugu se lagerko.

13 Bu te kuriang nukum tagira ko munan mu me
to ilupko;
memek bitiruk se nukum tagir mu me
kuerukko pa!†

14 Bu te nukum tagir mu ni kuera mateng ko lage
te bataguru toko.

15 Aga namar, ni ikia sinar ago lager,
mu ani ni ko ko angamang amilmil ago
lagarikko;

16 tom den ningo se diram mu kiring te
aratuk mu, ani angamang motam lilim la te
amilmilarikko.

17 Ni memek betera alo nunga kiwem
memek umu arik ale ko motam welang

† **23:13:** Kuriang nunga kiti guruga ko munan: reference saki
Proverbs 13:24 mu te aniso.

- me tairukko; ni pempem la Yawe bowa ningi la
bagerko.
- 18 Nunguningta, ni uwuta bita lager mu
ni tom pempem daiga bagara ningo mu arik
ale ningo la lagerko.
- 19 Aga namar, degewa gurugu ale ikia
sinar ago la бага se, munan lage diram mu la
karo tui se lagerko.
- 20 Yu aora tawun biya nana ko kari alo,
se mel ko nunguning nana ko
nodogotak ko talalam, mu nongorak me
kapeterko,‡
- 21 mu awuk, nuna anira geraga te nama
kituwura amon, ale nungumik mel
mena ko бага se guang karur ago se
batuwutukam mu nagumonko.
- 22 Ni ka niet, ka bulamaram, mu ko
kuring iki ale ka niam garukaruk ta wore me
mel yam ko bitarko.
- 23 Den nunguning mu mel yawara, se
ninguru sail tagi laga to ale ilukuawurko;
uwutatala ikia sinar, kiti guruga ningo, se
ikia ningo mu koma suanta tala.
- 24 Kari ningo diram mu ko nuet mu
amilmil te lagoso.
- 25 Buta se ni ka niamniet nongomang
amilmil nungaruko; ka niam mu amilmil
biya tuiko.

‡ 23:20: Yu nana ngualara ko kilek: Proverbs 20:1; 21:17;
23:20-21,29-35; 31:4-7.

- 26 Aga namar, aga den ninguru iki ale amolak la
karoko,
- 27 mu awuk, lage luan imet mu mutim bo du biya
wore toroman,
se imet ko kari ilak diram me bagara mu
yu ko mutim bo kirikirik se du biya wore
iwita.
- 28 Nuna tere kari lage luan te yumuram
baga se, imet ilak me diram bagara ko
munan te kari suen biya nunga maguwuwo se
kapawasan.
- 29 Awiri ikup ago? Awiri noman bataga ago?
Awiri den tagi gurungumu lagoso? Awiri ininga
munaka lagoso?
Awiri lot gawir ago lagoso? Awiri
motam kuagi guar kiriyam lagoso?
- 30 Mu awiriya mena, kari yu aora tawun
biya nasan ale yu aora duap duap no
ari ari geragasan, kari ari borta.
- 31 Yu waen ko diriyam mu agi,
bagun ningi musuk pagoso mu se,
degetak luan ningi palenga kaposo mu
arik ale me motam barasukko!
- 32 Mu awuk, nukum te mu yu mu mot
memek kuating memek karogo wore iwita
daongaso.
- 33 Se motam bingok ale taratarong
kelaguk se dora duap duap arik,
ale ka ikia ngualaruk se ikia kawel kamin te
tairukko.
- 34 Agi ni nimi ko iki mu ni gagi tuagu biya
te dal biya bo ko gul te taga anirem ale
aniwasam iwita ikiko.

35 Ale iwita baluko, “Nuna aninga
 usagaman bare ani me memek taem!
 Nuna aninga moman bare ani yaman me ikiem!
 Se ani amaru te barasik ale yu bo karogo arigek
 ale naikko ya!” meko.

24

- 1 Kari memek nunga kiwem memek
 mu ko me gemang barasuk se nongorak nimi
 giko negerko;
- 2 mu awuk, nononga nongomang mu kager ko la
 aniso;
 se nuguring mu ikup ko munak karogo
 terong mam.
- 3 Ikia sinar te kawam bo kalo ale ko
 ngatalek aora bibiya mu ikia nunguning
 te bangaru bangaru karogo namarko;
- 4 ale ikia ningo te meltutuk balayam
 yawara yawara mu ko galung tugu tugu
 karogo namarko.
- 5 Ikia sinar ko kari mu ko sokel aora
 biya, se kari ikia ningo ago mu sokel iru iru
 giso.
- 6 Buta se kager ko namar ale marirerko
 mu, ni kiti guruga ko den se den
 sangam kari sinar nongote gi ale asele kager
 ko namarko.
- 7 Kari ngualara mu ikia sinar taukko ikup biya;
 buta se kariimet biguwura biya ningi den bo
 ta me balukko.

- 8 Ikia memek balu nunga ko kari mu nup
betemon ikup memek ko kari supuling
mamonko.
- 9 Ikia memek kari supuling aora biya mu
balu nungurso mu memek;
se kariimet mu awiriya ikia sinar ko
den ko doleng saposo mu ninguru
biriruwusan.
- 10 Ni ikup kam ningi durdur lager, mu ni
kituwura se sokel mena!
- 11 Kariimet nungumik den mena nunga
momon se kuemonko nongorak
namawomon mu,
nunga bataguru to ale nunga ilup se me
nunga momon se kuemonko.
- 12 Bare ni balu, "Arikko, ana mel umu me ko
ikiman," ma balu, bare Kaem
kariimet gomang motam tuati ikiwara mu ka
kawel mu me ikiok i?
Nu nika bitaruwara mu am kuluru i?
Se nu kariimet suen la nunga munan
betesan mu koma diram la me nungaruk i?
- 13 Aga namar, ni honey sang noko;
mu mel ningo, ni kamili te kau to mu yaman
nuam ko ikiko.
- 14 Uwutatala, ikia sinar mu gemang motam ningi
bitar mu yaman nuam;
ni to ale ilup mu, maingte ko ningo ari se
lager se uwutata ka sangaru se lagarukko.
- 15 Kari memek bo kari ningo diram bo
memek tuokko, ko kawam duap te
yumuwoso uwuta me bitar,

ale ko kawam digo lilim me maguwurko.

16 Mu awuk, kari ningo diram mu tom 7
ko ta dagulok bare am barasuwurukko,
bare kari memek ikup te daguloso mu dagula
biya daguloso.

17 Kari ni kerak bitawara mu dagulok mu
ni me gusir agi, suwik motam atumok
ale taguruk mu ni me amilmilerko.

18 Ni uwuta bitar mu Yawe ni kerak me
amilmilaruk, ale noko gomang memek
kari mu kumik te mu kutuwu saparukko.

19 Ni kariimet memek mu ningo la bagasan
mu ko me gemang dagulokko,
ale nunga mel ningo ningo karogo
bagasan mu ko me ikia ka morukko,

20 mu awuk, kari memek mu nunga
bagara aolak bo maiya biya mena,
se nunga galep mu tairate la iri palagukko.

21 Aga namar, Yawe se king nobowa ningi
bagerko,
ale awiriya nongorak barimawoso mu nongorak
me kapeterko.

22 Mu awuk, Yawe se king ilak memek
biya bo nungumik te betemonko,
se ikup nuna tamonko mu ko memek
aguwaya mu awiri ko ikiokko?

Ikia sinar ko bala saki

23 Bala imi betela ikia sinar ko bala saki:

Den ariga kam te nimi kema ko me

- nguangerko, diram la baluko.
- 24 Awiriya kari bo memek beteram ta wore manarso, “Ni kari ningo diram,” maso, mu kariimet kumik ko bala memek balmon, se sor suen biya mu nubiring tumonko.
- 25 Bare awiriya kari memek beteso mu diram la ko memek koma ikup tuso, mu nup ningo se den ningo kumik ko kaparukko.
- 26 Tiran yawara ilu yasara ale gemang kua kapara iwita, den koma nunguning la se diram la balu kisa mu ni gemang kua kaparukko.
- 27 Matangi ko ura gek am tala nunguru sapar, ningam asuru asele, kawam kaloko.
- 28 Kawel ko munan te ka bo den te ipi me bitar, agi kiring te den kawel bo me ta aratukko.
- 29 Ni balu ale “Kari umu munan agate beteram uwutatala kote bitirikko,” ma me baluko.*
- 30 Ani kari gagor mu ko ningam duap karem ale arigem, ale ko waen ningam mu karogo arigem, kari mu kumik ikia bo ningo mena.†
- 31 Mayang kore ago mu se sum barasam sor ira sparam;

* **24:29:** Proverbs 20:22, Matthew 5:43-45, se Romans 12:17-19 ago arikko. † **24:30:** Gagor munan: reference saki mu Proverbs 6:11 te aniso.

se ko ningam ko kar mu parasaram ale
kaparam aniram se arigem.

³² Ani anapeya arigem mu ko iki gurugem
ale mel arigem mu munan bo aga kausam:

³³ Mu iwita, katir la anira ko munan,
namotam kilikilok ma ko munan,
se nagiting patutumu saen ko betera ko
munan mu te,

³⁴ kimik mel mena, kituwura bagara ko
munan mu tere kari iwita tairuk ka
maguwurokko.

25

Solomon ko proverb saki

¹ Imi Solomon ko ikia sinar ko den saki, Judah ko
king Hezekiah ko kari den imi ilu
biguwuman ale batagorman.*

² Kaem kota ko ikia te ko mel yumura mu
bo to iluso ale bo wetang saposo mu ko nup
biya taso;

bare king alo mu mel yumura umu
kupusan ale duap ikisan mu ko nup biya
fasan.

³ Taiti kalel biya se gagi naung du biya
iwita, king alo nunga ikia ni me iki saparko.

⁴ Silver ko manga kai mu asele, silver kota nama
kererpuruk,

asele ura mel ningo ningo te bitarko;

⁵ uwutatala, king ko kari dom memek alo

* **25:1:** Solomon ko ikia sinar ko den imi mu chapters 25 nama 29
mu te aniso.

umu nunga gi waru se asele, king ko ura mu
nama kererpuruk se
munan ningo diram te karukko.

⁶ King koma te keta nimi nip me patawur
ale ka sail te noko kari bibiya nunga
kulupik ningi kuwim bo toko me karogo
kaerko.

⁷ Nu kota nika manuk, “Iwita tai basuko mauk
mu asele ko;
bare ni noko dom bibiya nongoma te nu
aliti biya ka bitiruk mu dolara ago.

Anapeya motam te arigem mu kawel agi wore ko,
⁸ gemang gemang pasak ala biguwura te
me bitarko, mu awuk, den kotam umu
den te ka kiaruk ale dolara kisok, mu ni awuk
bitarko?

⁹ Iki paguwura kari bo kote betera mu,
kote namar ale wete yumura la balu
aruruwuralko; ni noko dugu duap
kariimet ningi me balu pagaruko.

¹⁰ Kariimet ka bo wetang saperem mu ko
dolara kisimon se ka nip mu magara biya
magarukko.

¹¹ Kari munak iki kuawuwa ko tom te
diram bala mu, kariimet sangam yawara se
lila yawara nungarso.

¹² Iki sinar kari awiriya due iluso se nu iki karo
tuso,
mu kulolo yawara bo gold te nungurman
wore dogotak tugumam iwita.

- 13 Worem biya ningi inang gi laga,
degetak garagara ma se yu ipi nana ale
gemang kua kapara iwita,
dom kari biya mu ko taling kari kumik
gagor mena, diram la bita saposo, mu ko
gomang motam kua kaposo.
- 14 Awiriya ko mel ningo ningo ko numi
patawuso, ale ko mel sang saki alo nungaruk
maso bare me nungarso,
mu nu taiti nuwi marir karogo taiso bare tuwik
me kaposo wore toroman.
- 15 Gemang kua kapa se welang karogo munakara
ko munan te mu,
kari supuling gomang gurugokko me
terong ta wore, gomang motam am
gurugokko.
- 16 Honey arik agi mu, ko iki se noko;
tawun biya no mu kapirko.
- 17 Uwutatala, tom sapa sapa ka bo ko kawam te
namar mu terong;
bare am taira tairate nama taiwer mu ko ko
gagorarukko.
- 18 Bo ko kumik ko den kawel bala ko
munan mu, kager ko saenang agi
baenat agi gatu kore buguyam te daongasan
owore toroman.
- 19 Kari kore yaman ago na no turutuwu
lagoso, agi kari suwik lot ago se
sanamara aolak ko me terong, uwutatala,

- diram la me betera ko kari mu ikup kam
ningi te ira sanamir,
bare ka sangaru turutuwurokko.
- 20 Bo gomang ikup karogo bagara se
koma te amilmil wur iluwa mu me terong;
mu ko ikia,
kari bo marir birigira ningi iluwa ale ko
kumik guang kutuwu sapara agi,
gagi iluwa ale yu welang ningi waru kam, yaman
tuso.†
- 21 Kari kerak memek ta wore na ko kueruk mu
inang tui se naukko,
ale yu ko kueruk mu yu tui se naukko.
- 22 Uwuta mu, ni tama kaok kaniwara mu
nu supuling te awukam yaman tauk ale
munan ni kimik te beteram mu ko dolorukko;
se Yawe ko koma ningo mu kisokko.‡
- 23 Saki alo nubiring ko balu balu geraga
ko munan mu kariimet nongomang motam
maguwuso se
nongoma motam yar daula samamer
tuwik karogo tai kam karkamonko.
- 24 Nika imet ining singi bitiruk mu ilak kawam
ningi bager i? Mena.
Aratu ale matangi siwik motam atumu bager
mu terong!
- 25 Yu ko degetak garagara maso se yu
nasam ale amilmilasam uwutatala,
mel bo ko loaga ikia bita lagasam se ko

† 25:20: Romans 12:15-16 ago arikko. ‡ 25:22: 1 Samuel
24:18-20, Matthew 5:44 se Romans 12:14,20 ago arikko.

den ningo tai laga tai arataso se ikisam, mu
ni amilmilasam.

²⁶ Kari ningo diram mu munan ningo bita
taso ale kari memek karo tuso mu
ko ariga, yu yawara wore lom gege tuguma
wore iwita.

²⁷ Honey ko dera binga se tawun biya nana mu
kapi lagerko;
uwutatala, nip biya ta ko dera binga se
karogo kaeya lagara mu dagulu paraserko.

²⁸ Awiriya kota ko kiwem ninguru me
bitarso, mu nu ningam bo inang ago
lilim aniram se ko kar parasaram kaparam iwita
bagoso.

26

Kari ngualara ko munan

¹ Kari ngualara mu anapeya awuk mam bare ko
nup biya taukko?

Nup biya tua mu ais muguri worem biya ningi
dagulu kam,
agi worem tom te tuwik ngual kasik kapara iwita,
se munan mu diram mena.

² Kari bo memek bo me betera bare am
ipi magara namarukko bala memek bala, mu
am balu te kolerko;
inangnang daiga kuwim mena se binga
lagoso iwita, bala mu binga lagarukko.

³ Horse mu wip te moar se lage taukko;
se donkey mu mayang sumulak te mu tagir
se aolak taukko;

bare kari ngualara mu tam te susuru bataguru
asele ko ikia sinar taukko.

⁴ Kari ngualara ko munak ngualara mu te ilak me
garerko.

Sinar toko! Ni nu iwitatala aratu bore ko!

⁵ Kari ngualara ko bala ngualara mu,
koma diram la balu pagaruko;
mena, mu nu numi ikiok nu kari sinar bo iwita
ikiok ale
kota numi kulok bore ko.

⁶ Kari ngualara den tua se karogo nama
saki alo nungara, mu ni kete nimi memek te
betera iwita;
se ko ikia mu ni keta siwik bataguru
saperem, agi mel bo no kuera wore naem
iwita.

⁷ Kari ikia mena mu proverb ko den
balso, bare awuk ningi saonga taukko?
Mu nu kari bo suwik tilital se gurati gurungumu
lagoso iwita.

⁸ Kari ngualara nup biya tua mu ko ariga
daga wol pisi tagi laga bita ta, bare
daga gotek me aratu namoso wore iwita.

⁹ Kari ngualara kuring te proverb arataso mu
kumik ningo bo mena;
nu ko ariga kari yu naso ngualoso ale
tam kore ago wore iluso se kuting atumuso
iwita.

¹⁰ Kari dom biya mu kari ngualara agi,
kari murum kuwim karogo geragawara,
mu nunga gi ura te nunga awuso,
mu ko ariga, kari daga gotek ngual ngual

tagiso ale kariimet te ngual ngual nunga
moso wore toroman.

11 Kausik bo kapso ale aking ko kapara
naso iwita, kari ngualara mu ko kiwem
memek mu gira awom la beteso.*

12 Ikia mena ko kari bo kota numi balam
nu ikia sinar ago mam se arigem e?

Ikiko! Kari ngualara mu saonga taukko lage katir
karogo;
bare kari ikia mena mu saonga taukko lage
bo mena.

Kari gagor ko munan

13 Kari gagor mu balso, “Lion bo lage te
bagoso, lion mu lage karowoso!” maso,
ale ura mena kawam ningi la baga lagoso.†

14 Songkuring sapasan se namoso taiso
iwita, nu ko anira kuwim te titimam
baga se, beta sang guruga katir la, aking
sang guruga katir la ma se aniwoso.

15 Kari gagor mu tawir ningi inang
taukko kuting garukuso;
bare inang patawuruk kuring te
bitirukko mu ninguru gagorso!

16 Kari 7 mu ikia sinar ago isa koma ningo la
baluwasan mu,
kari gagor mu kota numi ko balso,
noko ikia mu nononga mu kiaram ale kalel
biya aniso maso.

17 Kari saki den te nunumi iluwasan se

* **26:11:** 2 Peter 2:22 ago arikko. † **26:13:** Kari gagor ko munan:
reference saki mu Proverbs 6:6 te aniso.

kari bo am ngual kasik ningi numi beteso,
 mu ko ariga,
 kari bo kausik taiwoso se dogowa te
 iluso ale memek taso wore iwita, nu memek
 taukko.

Munak ko sinar toko

¹⁸ Kari ngualara ko munan ngualara mu,
 kari bo gatu kore daong karogo kariimet ningi
 ngual ngual tagiso wore iwita.

¹⁹ Uwutatala, noko munan bo mu, kari bo
 mel bo nunguning mena wore ko tiran bo
 kulurso se ko gomang ningi nunguning aso,
 se udagi aking balso,
 “Ah, ani den kolara balem pa!” maso.

²⁰ Tama kower mena mu tama iriso;
 uwutatala, kari buring ko bala ko
 munan mu mena, mu alis ining ko sokel kua
 kaposo.

²¹ Tam kaok mu kowar biya, se tama kower iluso
 ale kaniso;
 uwutatala, ining munak ko kariimet
 nungumik te, kager mu tama barasukam
 barasoso.

²² Kari buring ko bala ko den mu inang yaman
 yaman iwita;
 se kariimet amilmil te nasan se nutagu ningi
 kaposo.

²³ Munak welang yawara te bo ko
 gemang memek mu kaluwura mu ko ariga,
 kani bo ali te nungurman ale mel bo silver

iwita, bare silver nunguning mena, wore te
palunguru beteman iwita.

- 24 Kari memek mu ko munak welang
welang te ko ikia yumura memek gomang
motam ningi kaluwuso.
- 25 Buta se kari ni kerak memek mu
yawara karogo munakaruk,
bare me ko gemang ningi nunguning
arukko, mu awuk, nu ikia memek duap duap
karogo bagoso.
- 26 Nu ko munak kawel mu te ko gomang memek
mu am kaluwurokko,
bare noko munan memek mu wetangaruk se
kariimet ko ikimonko.
- 27 Kari bo kari te iluwokko mutim iso,
mu kota ningi dagulokko;
kari bo manga aromemek diruwuso se
duruk luan karoso kariimet nunga morukko
kaposo,
mu manga bo nu irok se kuerukko.
- 28 Kari den nunguning me balso mu
kariimet nu me nunga kueso, ale ko munak
te nunga maguwuso;
Sinar toko! Kari den welang te kaweloso
bare ko den mu ikup memek tagirokko.

27

Ikia sinar mu bagara aolak kiti guruguso

- ¹ Ni anapeya ukurukse bitarko mu ko me
gemang soraguk se kiring kaparukko,
mu awuk, ni anapeya aitakta ni kema ko

aratukko mu ni me ko ikisam.*

² Ni keta nimi me patawurko;
kariimet saki nip patawumonko.

³ Manga se saun mu mel ikup ikup;
bare kari ngualara mu gelegele kisa
se gemang magara ko ikup mu, manga se
saun ko ikup kiaram.

⁴ Nangamang magara ko kilek mu
kariimet saki nongomang maguwuso ale
ikup nungarso;
bare kari bo terong se ni mena nimi ikia,
ale ko gemang magara, mu ko sokel mu kalel
biya nunguningkiri.

⁵ Bo ko memek wetang te la kua tui se maona mu
kiwem ningo;
bare kua tui se ko memek kaluwu lagara mu me
sangukko.

⁶ Ka tiran yawara mu ka memek wetang
te la ka manuk se lot kisu kam ko yaman ikiko,
bare mu ka sangukko;
bare kari ni kerak memek mu den
amilmil kisok ale gira awom ka yasi
lagarukko, bare mu ko sinar toko!

⁷ Kari na ko me kueso mu, na ningo ta wore am
merukko;

* **27:1:** Matthew 6:34, Luke 12:20 se James 4:13-16 ago arikko.

bare kari na ko kueso mu, na aguwaya ta wore
am naukko.

⁸ Ni ka wonong betesam ale awar
lagasam, mu nika ariga inangnang bo ko
singir beteram ale lagoso iwita.

⁹ Mel siring yawara yawara mu gemang motam
amilmil tuso;
uwutatala, ka tiran yawara gomang
motam lilim te den sangam kisiso mu
gemang motam patawuso.

¹⁰ Ni ka tiran yawara, se ka niet ko tiran
yawara, mu me nunga bitarko;
tom ikup arik ale ka launuria awar
bagamon mu ka tiran pingi bagoso mu am ka
sangukko.

¹¹ Aga kuriang, ikia sinar karogo lager se
ani angamang motam amilmil te lagarikko;
se awiriya aninga balu maguwurok, bare ani
amilmil te la koma balikko.

¹² Kari sinar mu ikup ari se mu, numi tagi
batagarso ale kia kaposo;
bare kari sinar mena mu ngual kasik
geraga nama ningi kaposo ale memek
arigiso.

¹³ Kari bo ni ninguru me ko ikia agi mu,
nika manga mel agi mu yam ngual me tuiko;
ni gir ale noko guang ningo bo to ilup asele mel
ko balso mu tuiko;

se nu ko guang mu ko negeruk ale pasak tairuk
ko ikup kutuwurokko.

14 Tumong biyala kari sail ago turomola
yawara tua, mu nu iki paguwurok ale
ni gemang maga se manem i maukko.

15 Kari bo ko nuwus kore korang ining
singi ago mu, tuwik tom te bom
gogong te tuwik pok pok ma laga kam.

16 Kuring kaloko maona mu, marir kiting
te iluwa ko karogo kaeya laga kam,
agi oil kiting tuagu ningi iluwa ko karogo
kaera iwita.

17 Ain te ain palungursan;
uwutatala, kari nunumi kasursan.

18 Awiriya tam fig ko sinar taso,
mu ko nunguning sang gi naukko;
uwutatala, awiriya ko kari dom ko sinar
taso, mu koma nup ningo taukko.

19 Yu ningi tatagasam ale yu ningi kema motam
arigisam uwutatala,
kari ko munan mu ko gomang motam
wetang saposo.

20 Magara kuenera se kuera mateng
kariimet kuesan mu nunga lakuso, bare bo
karogo ko yam aiwoso;
koma suanta tala, kariimet nanga
namotam mel suen la ari saposo bare tom bo
te me kuring arataso.

21 Gold se silver nunguning agi buawen mu ko
ikia ko mu,
tama kowar biya wore ningi kaisan ale asele
ko ikisan;
bare kari bo bala ningo kumik ko balu
ale mel tui, se nu aguwaya koma
ko bitiruk, umutang te ni kari umu kari aguwaya
mu ko kiwem ikiko.

22 Ni supuling lagara ko kari mu kanga ko
manga te ita parusuwur, agi tapiok iwita irir,
bare ko ngualara mu me ta kutuwu saparko.

*Ka melmasak suen la bitaru, ura te bitar se ka
sangukko*

23 Ni ka sipsip se ka goat aguwaya
bagasan mu ninguru nunga iki ale ninguru
nunga bitaruko;

24 mu awuk, mel ningo ningo ilu
biguwurem mu ura tui se iru me gi, mu
nama menarukko;
se ka nip ningo mu am menarukko tala.

25 Ka sipsip goat nunga na ko, sirsir bataguru
bolala awur se iru aragukko.

26 Se sipsip mone batutumur gi ale ka guang te
nunguruko;
ale ka goat sang dier ale manga to ale aking
ali iru te dierko.

27 Se ka goat sang mu nunga amin itup,
ale ni ka imet kuriang ago no se,
sang ka ura imet alo nungaru gurugu se
namonko.

28

Supuling alo nunga bala saki se den saki karogo

¹ Kari memek mu kari bo nu me
karoso bare am kota nguangoso nagu lagoso;
bare kariimet ningo diram mu lion iwita
sokel ago bagasan.

² Ali sor bo ko kariimet nunga supuling
nongorak tagi gurungumusan ale nunumi
pagorsan mu te supuling iru iru aratasan;
bare ikia nunguning se ikia ningo ko
kari mu kariimet munan te la nunga bitarso
se ningo la bagasan.

³ Kari supuling bo kariimet kituwura nunga bita
maguwuso mu,
tuwik ikup biya sokel karogo kaposo ale
inang sarumu warso wore iwita.

⁴ Kariimet munan den nubiring tusan,
mu nuna kari memek nungumik ko bala
ningo balsan;
bare awiriya munan den karo tusan,
mu nuna kariimet memek nunga memek ko
sokel karogo kapasan.

⁵ Kariimet memek bitawara mu nuna
munan diram la betera ko nunguning me
ikisan;
bare kariimet Yawe karo tui lagasan mu ninguru
ko ikisan.

⁶ Kituwura baga se kimik den mena mu
yawarakala;

mel suen biya ago baga se diram la me karo
tua mu memek.*

⁷ Kuriang munan den karo tuso,
mu kuriang ikia sinar ago;
bare kuriang kariimet ngual kasik
lagasan mu nongorak numi giso,
mu nu nuet gomang motam ikup tuso.

⁸ Awiriya manga biya te taukko ko marir
manga kalel biya beteso ale taso,
bare ko memek mu koma, ko manga mu
geragoso ale kari bo munan ningo karogo
mu kote namoso, se nu
kariimet kituwura te nunga sangarso.†

⁹ Awiriya munan den me karo tuso, mu
Yawe noko guranek mu biriruwuso.

¹⁰ Awiriya kari te iluwokko mutim i
beteso ale kari diram umu kulurso te
ilak namoso, mu kota ningi daguloso;
bare awiriya kumik den mena mu koma yawara
taukko.

¹¹ Kari kumik mel suen biya karogo mu
kota numi ikiso mu nu ikia biya karogo iwita
ikiso;
bare kari kituwura ikia sinar ago mu
kari mu ninguru ari kutuwuso.

* **28:6:** Nangimik mel ago bagara: 28:6,8,11,20,22,25,27. Refer-
ence saki mu Pro 10:15 te ago aniso. † **28:8:** Marir manga betera
ko bala saki: Exodus 22:25; Deuteronomy 23:20; Psalm 15:5.

- 12 Tom kari ningo diram mu nama
sanamasan, mu amilmil biya kaposo;
bare tom kari memek alo nama
sanamasan mu kariimet nama yumu
gilingisan.
- 13 Awiriya ko memek duap saguwuso,
mu molak me maiso;
bare awiriya ko memek duap balso ale
giris palagoso, mu ko memek mu mena
namoso se ningo la lagoso.‡
- 14 Awiriya Yawe bowa ningi baga lagoso, mu
amilmilarukko;
bare awiriya gomang motam aora biya mu
ikup arigokko.
- 15 Kari supuling ko kiwem memek, mu ko
kariimet nunga bita maguwuso se nungumik
saonga mena;
mu ko ariga lion memek niawoso agi
bear daong ko geragawoso mu iwita.
- 16 Kari supuling kawel munan te se ko
sokel te kariimet nongote melmasak
giso mu nu kumik ikia ningo bo mena;
bare kari supuling lage memek te mel gia mu ko
me kueso mu
tom maiya biya ningo la bagarukko.
- 17 Awiriya bo moram se kueram mu
butata ikia moa lagaruk se yumu geraga laga
kua namarukko;

‡ 28:13: Psalm 32:3-5; Psalm 51; 1 John 1:8-9.

kariimet bo nu me ta sangukko.

18 Awiriya ko bagara aolak diram la mu ningo la lagoso;
bare awiriya ko munan daedel mu tairate maga namarukko.

19 Awiriya ko ali te kuting gege naguso,
mu nu na inang mel terong la kapa tuso;
bare awiriya ikia kawel karo karo bola
pala lagara, mu nu kumik mel mena,
kituwura lagarukko.

20 Kari awiriya munan diram karo tuso,
mu marak ningo suen la karogo terong
bagarukko;
bare awiriya mel suen biya gemarukko
gomang ani lagoso, mu memek taukko.

21 Ikup guyak ariga kam te, nanimi
nangama ko nguangara ale kawel te nanimi
saonga mu kiwem memek;
bare kariimet sang bread biling te
tamonko kiwem umu bita gilingisan.

22 Kari ko mel suen la ko ige se mel
suen biya gemarukko gomang ani
lagoso, mu kumik mel mena kituwura
bagarukko tom kulukumu iram mu me ari
ikiso.

23 Awiriya bo ko memek kasurso, mu maingte
amilmil biya taukko;
bare awiriya den kawel te kari gomang

naso, mu maingte nup memek taukko.

²⁴ Awiriya nuamnuet nunga kulurso ale nongote melmasak giso, ale numi por kaloso ale balso, “Munan mu ningi memek bo mena,” maso, mu nu memek ko memek aromemek beteso.

²⁵ Kari mel suen biya ko igeek, mu ko munan mu te ining singi kager tagi kariimet ningi beteso; bare awiriya Yawe te la ira sanami lagoso mu ningo la бага lagarukko.

²⁶ Kari kota ko ikia te la ira sanami lagoso, mu kari ngualara; bare awiriya ikia sinar ko munan te lagoso mu memek bo me arigiso.

²⁷ Kari kariimet kituwura mel nungaru lagoso, mu mel bo ko me tukunangarukko; bare awiriya nungarki daleluwu lagoso, mu bala memek kumik ko balmonko. §

²⁸ Kari memek mu kari supuling ko aratasan, mu kariimet nama yumu gilingisan; bare tom kua gilingisan, mu kariimet ningo diram mu sor ira gilingisan.

§ 28:27: Kariimet nungumik mel mena nunga saonga: Pro 11:24-26; 14:20-21,31; 19:17; 22:9; 28:27.

29

Yawe te ikia sinar ago laganakko

¹ Kari ko memek kasuru lagasan bare am dogowa sisi lagoso mu, kam me maiyuk se memek kumik nungera mena mu arigokko.

² Tom kariimet ningo diram kuwim gi gi namasan, mu amilmil biya kaposo; bare tom kari memek alo nama sanamasan, mu niara kikira biya sor ereso.

³ Kari ikia sinar ko kua lagoso mu nuet amilmil tuso; bare awiriya lage luan imet nongorak nagu aratu lagoso, mu ko manga mel suen biya waru saposo.

⁴ King diram la betera ko munan te sor bitarso se gek am aora la aniso; bare king kariimet nongote manga gira agowom la gi lagoso, mu sor parusuwuso maguwuso.*

⁵ Munan memek betera ko kari gomang kuluka ko den mu, dagarok memek kira bita kam.†

⁶ Memek betera ko kari mu ko memek umu dagarok iwita taliposo;

* **29:4:** Samuel Israel alo munan imi ko sinar den nunga maonam: 1 Samuel 8:11-18. † **29:5:** Gomang kuluka ko den: Proverbs 2:16; 7:5; 26:28; 28:23.

bare kari ningo diram wur iluwok ale
amilmilarukko.

⁷ Kari ningo diram mu, diram ningo la
kariimet kituwura nungumik te betera mu
ko sail tagi lagoso;
bare kari memek mu uwuta me beteso.

⁸ Ikia sinar suwik sapara ko kari alo mu
kariimet ngual nungarsan se wonong tuagu
ningi kager pagoso;
bare kari sinar alo mu nongomang
memek ko munan biriruwu gilingisan.

⁹ Kari sinar bo munak te kari ngualara mu ilak
aratukko,
bare kari ngualara mu gomang magari se
sail sail te baluk ale bala umu te ningo bo me
aratukko.

¹⁰ Kari nuguting gue ago mu, kari munan
diram la bita lagoso mu me ta ko
kuesan ale nunga momon se kuemonko lage
kupusan.

¹¹ Kari ngualara mu ko gomang magari
mu tama iwita pagoso;
bare kari ikia sinar ago mu ko gomang
magara mu ninguru kiti guruguso.

¹² Kari dom biya pempem la den kawel
ko dogowa gurugu lagoso, mu ko
supuling alo nu bowa ningi mu kari
memek ko aratu sapamonko.

- 13 Kari kituwura ta se kari nu bita
maguwuso mu ta, nuna wete mu
Yawe nomotam nungaram ale marak nungaram.
- 14 King bo kariimet suen la ningo la
nunga beteso uwutatala kariimet kituwura
nunga beteso, mu nu
kam maiya biya king ko lagarukko.
- 15 Kuriang ko memek te kausa ko bu mu ikia
sinar kuriang tuso;
bare kuriang katir me due iluwa mu nuam
gomang ikup tuso.
- 16 Tom kari memek kuwim gi gi namasan,
mu kiwem memek karogo la sokel taso;
bare tairate kariimet ningo diram mu
nomotam te dagulu namamonko.
- 17 Ka namar kiti gurugu se noko kiwem mu
gemang lila kisokko;
nu gemang motam amilmil tuokko.
- 18 Tom prophet alo nunga nuguring te ko den bo
me arataso,
mu kariimet am ngual kasik namasan;
bare awiriya Yawe ko den karo tuso mu
amilmilarukko.
- 19 Ni ka ura kari due toko kiring te la me
manaruko; nu nika den ikiok, bare me
karo tuokko; bu tua mu nu sangukko.
- 20 Kari ngualara ma balsan mu saonga taukko
lage katir karogo.

Bare ikiko! Ngual kasik munakara ko
kari munakoso mu saonga taukko lage bo
mena.

21 Kari dom bo ko ura kari gotektir la mel
kasik biya te kuring la karo tui lagoso,
mu munan umu te maguwuram se
maingte gomang bataga tuokko.

22 Kari ko gomang motam magara tairate
mu, memek suen biya beteso, ale
ining singi tagi kariimet ningi beteso.

23 Nanimi patawura ko munan te nup memek
tasan;
bare nanimi karogo kapara ko munan te nup
ningo tasan.

24 Tere kari ilak nimi gi se atumu sangaru, mu ni
keta nimi maguwusam;
mu awuk, den te ka betemon bare ni ninguru
duap saguwurko.

25 Ali imi ko kari ko nguangara mu dagarok iwita
ka taliposo;
bare awiriya Yawe te la ira sanami lagoso,
mu terong la lagoso.

26 Kariimet suen biya mu nunga supuling
nongomang motam tamonko karogo kaeya
lagasan;
bare ninguru ikinakko, Yawe kota
suanta kote diram la tutera ko munan taiso.

27 Ningo diram la betera ko kariimet mu

memek betera ko kariimet mu ninguru
nunga biriruwusan;
uwutatala, memek betera ko kariimet mu
ningo diram la betera ko kariimet mu
ninguru nunga biriruwusan tala.

30

Kari Agur ko bala saki

¹ Imi kari Agur, Jakeh ko namar, ko bala sang.
Nu den imi Ithiel se Ucal iwita nunga maonam:

² “Ani am kari ngualara bo nunguningkiri,
ani kari ko iwita ikia me taem.

³ Ani ikia sinar ko den ko katir me sinarerem,
ale Doleng Suan mu ko ikia ningo bo
aningate mena.

⁴ Kariimet i bo duruk uningi nama tarigiram
ale aking tai kaparam?*

Kariimet i bo marir kuting tuagu ningi
iluwokko terong?

Kariimet i bo gagi lilim la guang bo te ilu kalokko
terong?

Kariimet i bo ali imi lilim la ko duap ago
nungam se aniso?

Nina ko nup ikisan agi mu aga maonalko,
ale ko namar ko nup ago aga maonalko!

⁵ “Kaem ko den suen la mu arigiman am
nunguning se diram la;

awiriya nu kote nagu namasan, mu nu
nunga karem se nunga kaluwuso.

⁶ Noko den bo me ta ka ikia te kunasirko;

* **30:4:** John 3:13 ago arikko.

mu awuk, nu ining kisok ale ka kawel mu wetang saparukko.†

7 “O Yawe, ani me kua namasam la, ni mel ilagala ani aisuko ka isarsam:

8 Aga sangaru se den nunguning la balik ale kawel munan mu abiring tuekko; ani aga sangaru se angimik mel ago bagarikko me balsam,

agi aga sangaru se angimik mel mena bagarikko me balsam tala, bare aga sangaru se ningo la бага se lagarikko.

9 Ani mel suen biya ago бага se mu, ni Yawe abiring kisek ale mel yam ko ka balik bore ko;

agi angimik mel mena бага se tere naik ale ni aga Kaem nip maguwurik bore ko.

10 “Ura kari bo ko dom koma te me balu maguwurko, mu awuk, ura kari mu bala ikup kimik ko baluk se ni mel umu nunguruko.

11 “Kuriang saki nunga nonet bala ikup nunga manorsan, ale nunam alo den amilmil me nunga manorsan.

12 Kariimet saki nuna nunumi arigisan mu nuna nungumik ikup mena ma balsan, bare nuna memek biya ago bagasan.

13 Kariimet saki nuna nunumi patawusan ale nomotam kualala kualala la loagasan.

14 Aking kariimet saki mu kausik diwang

† 30:6: 2 Timothy 3:16; 2 Peter 1:20-21; Revelation 22:18-19.

nogore daong karogo memek iwita,
kariimet kituwura nungumik saonga mena
mu nunga moa batutumu namonko iwita
geragasan.

15 “Mel suen biya ni la bowa tuguma ko munan
mu nanawusari ilagala:
bo ko nup mu Aisuko, se bo mu ko nup
Aisuko tala.

Uwutatala, mel 3 agi 4 imi terong mam
ma bala me ikisan, bo ago ko bala mu la
ikisan:

16 Bo mu kuera mutim,
bo mu imet kuin sisira se kuriang ko nia
lagoso,
bo mu ali garagarayam yu ko nia lagoso,
se bo mu tama gigip kumik ira mena.
Mel 4 imitang mu terong mam bala me
ikisan.

17 “Awiriya nuet ari daleluwuso,
agi nuam ngata tuso,
mu kari uwuta mu ilak nama sapara se
taraga sengkasik mel taimon ale
motam kuagi atumu namon ale kumik guang
batutumu namonko.

18 “Mel 3 agi 4 imi mu am mel duap bo
nunguningkiri, se ani ko iki saporikko me
terong:

19 taraga ko munan taiti gomang te mu,
mot ko munan manga awote mu,
dal gagi biya awote ko munan mu,
se kari imet ilak anira ko munan.

- 20 “Imet kari ilak diram bagara mena ko
munan mu, kari kigilik ilak tere naso
ale numi nungurso ale balso, ‘Mel bo
ningi memek mena,’ iwita balso.
- 21 “Munan 3 agi 4 imi arataso mu memek biya se
ali wanara ko kaposo:
- 22 Ura kari yam king kuwim taso,
kari ngualara wore kumik ko na inang suen
biya,
- 23 ari mera imet bo laga, mena ningi kari taso,
se ura imet ko dom imet kuwim taso ale ko
dom kari mu ilak naso giso.
- 24 “Ali imi te mel gotektek ilagala ilagala
imi anisan, nuna gotektek nunguningkiri, bare
ikia sinar ago:
- 25 Madidir mu nosokel gotektir, bare
nuna tom udagi inang mena mu ko
iki kam inang gi bolala awu gilingisan.
- 26 Se madar mu betela nosokel gotektir,
bare nunga singir mu yumura te
nunguningkiri te kalo gilingisan.
- 27 Se locust mu nungumik king mena,
bare nunga paoga paoga te nunumi
nogowom kaora la binga gilingisan.‡
- 28 Se makina gotektek mu kiting te am
ilupko terong, bare nuna king ko
kawam ningi agotala baga gilingisan.

‡ **30:27:** Locust nunga ariga mu kituwurek iwita, bare motam aromemek bengan ale tai sor bo te dagisan mu tom suanta ningi tam gawa am menawu sapanan.

- 29 “Mel 3 agi 4 imi yawarakala se sokel ago aolak ilusan:
 30 Lion mu mel aora bo tala, mel bo noko aolak me siruwuso;
 31 se tarak anumang se goat anumang mu nusupuling patawusan ale aolak ilusan; se king mu wuli karogo ko kager kari nongorak namoso.
- 32 “Ni ngualara kilek beterem ale keta nimi patawurem,
 agi memek bitarko ikia nungem mu, kiting karogo tarigi usir ale ikia toko!
 33 Mu awuk, ni bulmakau ko amin kiri guruguwer, mu pakongaruk ale butter ko geragukko;
 ale kuamuru ita, mu gue kaparukko; uwutatala, ni kari saki nongomang maguwur, mu kager barasukko.”

31

King Lemuel ko bala saki

- 1 Imi King Lemuel ko bala saki ko nuam kausam:
 2 “Ikiko, aga namar! Ni ani atagu ningi bilangerem; ni aninga guranek ko nunguning.
 Ni ninguru ikiko!
 3 Ni imet nungumik te nimi me saparko, imet uwuta mu king suen biya nunga maguwuman.
 4 “O Lemuel, ikiko! Yu aora nana mu king alo nunga munan mena;

- yu aora nana ko kaera mu
supuling alo nunga munan mena.
- ⁵ Mu awuk, nuna yu aora namon ale
munan kaloman wore nungamili saparuk se
kariimet kituwura alo
nunga bita maguwumon bore ko.
- ⁶ Yu aora mu, kariimet kuemonko
negawasan agi, kariimet ikup bibiya
nunga iramuram se anisan wore nunga mel.
- ⁷ Namon ale nunga yaman se nunga ikup ko
nungamili saparukko.
- ⁸ “Arikaya kituwura se nongota nunumi
sanganmonko me terong mu nunga
sanganruko.
- ⁹ Kituwura alo nunga bitua ko munan
diram la ko, sokel karogo balu ale nunga
sanganruko.”
- Imet ningo ko munan*
- ¹⁰ Imet ningo nunguningkiri ninguru
ariga ale ta mu mel yawara nunguningkiri;
imet uwuta mu diamond kiaram.
- ¹¹ Se ko kuari ningo diram la ko iki lagoso,
ale mel ningo bo ko me tukunangaso.
- ¹² Nu pempem kuari kote ningo la bita
lagoso, ale memek bo kumik te me beteso.
- ¹³ Nu kuting kiwol nuam, se sipsip mone
se mel saki karogo giso ale guang mel
se siru samer duap duap nungurso.
- ¹⁴ Nu dal biya awar inang gi laga karogo taiso,
iwita beteso.
- ¹⁵ Nu tumong biyala barasoso ale ko

- kari, ko kuriang, se ko ura imet lilim nunga inang nungurso.
- 16 Nu ali bilik ko iki guruguwa dia taso, ale ko manga nukum mu te waen ningam aguso.
- 17 Nu imet sokel ago, se ko ura suen la sokel ago bita lagoso.
- 18 Noko diara guruga ninguru ko sinar taso ale manga terong taso; ale tirom karogo la ura iluso.
- 19 Noko kuting mayang te irukokko mu guyak.
- 20 Nu kariimet kituwura se mel ko tukunangawara mu nunga sangaru saposo.
- 21 Marir birigira ko kam ningi mu nu me ikia moso, mu awuk, noko kawam digo ko kariimet guang nungumik te eremonko mu terong la.
- 22 Nu guang anira kuwim te irokko mu biriso; ale ko guang nagurokko mu yawarakala nunguningkiri.
- 23 Se ko kuari mu kariimet ko amilmilasan se nu wonong ko supuling bo bagoso.
- 24 Noko imet mu guang yamel se mayang nunulan te kaola ko mu nungurso ale diara kariimet nongorak diaso.
- 25 Noko bagara aolak mu ningo diram se sokel ago; ale tom taiwoso mu ko anapeya mu ko me ikia moso.
- 26 Nu ikia sinar ago munakoso, ale noko kuring te mu diram la kiti guruga ko den arataso.
- 27 Nu ko kawam digo lilim la ninguru bitarso, ale gagor munan me ikiso.

- 28 Se ko kuriang den ningo ningo kumik ko
balsan;
kuari betela beteso ale amilmil tuso.
- 29 Ale manarso, “Imet suen biya kiwem
ningo ningo betesan, bare ni am nunga kia
saperem.”
- 30 Imet ko munak welang welang mu kawel te am
ka saparukko;
se aking koma motam kumik ko bala mu tom
maiya biya me aniso;
bare imet Yawe bowa ningi lagoso mu nup
biya taukko.
- 31 Buta se ko munan ningo suen la mu ko amilmil
biya tualko;
se biguwura motam te ko kiwem
ningo mu ko karogo la nup ningo taukko.

KAEM KO DEN
The New Testament and portions of the Old Testament
in the Waskia Language of Papua New Guinea
Buk Stat, sampela hap long Buk Song, ol Provep, na
Nupela Testamen long tokples Waskia long Niugini

Copyright © 1985, 2011, 2014 The Bible Society of Papua New Guinea

Language: Waskia

Translation by: Wycliffe Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

 You include the above copyright and source information.

 You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2016-11-07

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 11 Mar 2026 from source files dated 12 Dec 2025

45c04e90-82c9-592e-bfe2-f39dfa146f32